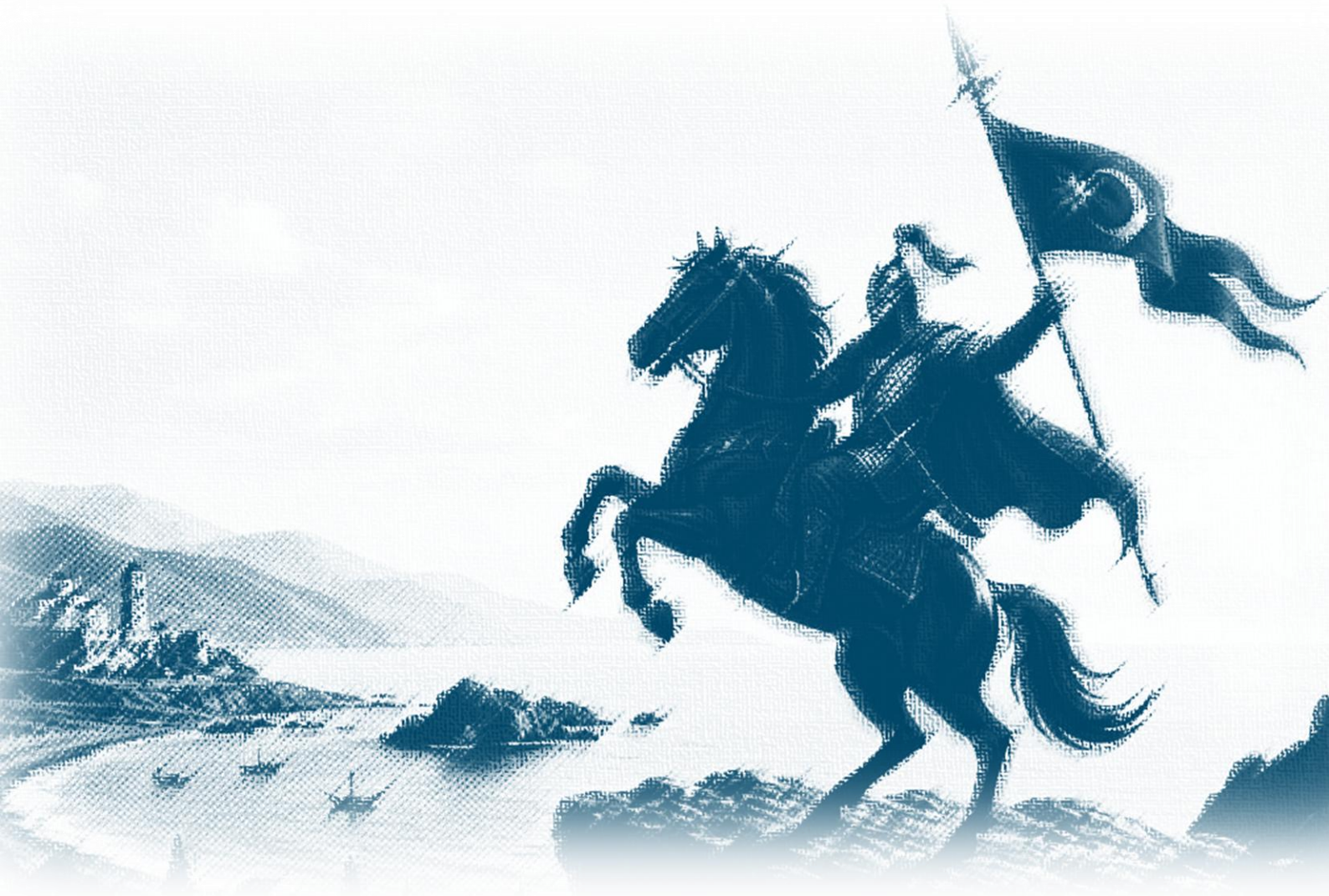

e-ISSN: 3150-0323

ZİYÂLILAR

Türklük bilimi, fikir ve edebiyat mecmuası.

“Kızıl Elma uğrunda kılıç çekince kından,
Bahtiyarlık denen şey artık geçmez yakından.”

H. Nihâl Atsız

2. SAYI

KÜNYE

Mecmua Adı: Ziyâlîlar

Alt Tanım: Türklük Bilimi, Fikir ve Edebiyat Mecmuası

Yayın Türü: Elektronik Yayın (E-dergi)

Yayın Periyodu: İki ayda bir

e-ISSN: 3150-0323

Yayımcı: Serhat ÖZTÜRK

Kurucu, İmtiyaz Sahibi: Serhat ÖZTÜRK

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Serhat ÖZTÜRK

Editör: Serhat ÖZTÜRK

Tasarım, Mizanpaj: Serhat ÖZTÜRK

Yayın Dili: Türkçe

Yayın Merkezi: Türkiye

Yayın Tarihi ve Yeri: 01.07.2026 – Trabzon.

Son Okuma: Erkam YILMAZ

İletişim ve Yazı Gönderimi: ziyalilarmecmuasi@gmail.com

Sosyal Medya: [instagram.com/ziyalilarmecmuasi](https://www.instagram.com/ziyalilarmecmuasi)

Yayımlanan yazıların fikrî ve ilmî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dergide yer alan yazılar ve görseller, kaynak gösterilmek şartıyla alıntılanabilir; izinsiz, ticari amaçla çoğaltılamaz.

İÇİNDEKİLER

MAKALELER

ZİYÂ MEFHUMU VE ZİYÂLININ KİM OLDUĞU ÜZERİNE – ÇEPNİ SERHAT ÖZTÜRK.....	5
DİL, BEKÂ VE HÜRRİYET – SALTUK ŞEVKET YAZIKSIZ.....	8
ORTA KARADENİZ’DE TÜRKLEŞME “BAYRAMOĞULLARI BEYLİĞİ” EFEKAN TOP.....	10
BU BİR HASTALIK – ERKAM YILMAZ.....	20

ÇEVİRİLER (METİN AKTARIMLARI)

KAZAK ORDASI’NIN (HANLIĞI’NIN) KURULUŞU – MUHTAR MAĞAWİN, ÇEV. İBRAHİM KALDIRIM.....	26
BİLİM İNSANI SERİK JUBANDIQLI BERMAĞAMBET’İN ARAŞTIRMALARI BAĞLAMINDA K. EBUBEKİR’İN EDEBÎ YARATICILIĞI – SULTANGALİYEVA JANAT SALİMKEREYQIZI, ÇEV. ÇAĞIN KÜTEN.....	32

ŞİİRLER

SİRÂT-I MÜSTAKÎM – SALTUK ŞEVKET YAZIKSIZ.....	38
BEDELİ PEK AYDINLIĞIN – ÇEPNİ SERHAT ÖZTÜRK.....	39

makaleler

ZİYÂ MEFHUMU VE ZİYÂLININ KİM OLDUĞU ÜZERİNE

Yazar: Çepni Serhat Öztürk

Ziyâ, Arapçadan Türkçeye geçmiş ve günümüzde de kullanımda olan bir kelimedir. Bu kelimenin Türkçe kökenli kelimeler arasındaki karşılığı “ışık”tır.

Ziyâ kelimesine, “sahip olma, üzerinde bulundurma, o özelliği taşıma, ilgili olma, yetkili olma” anlamlarında sıfatlar türeten, addan ad yapan +II eki getirilerek, *Ziyâlı* kelimesi türetilmiştir. Bu kelime, Türkiye Türkçesinde “Işık sahibi, aydın.” mânâlarına gelmektedir.

Bugün, bu kelime; Tatar, Kazak, Azerbaycan ve Özbek Türkleri arasında, biz Türkiye Türklerinin kullandığı “aydın” kelimesinin yerine kullanılmaktadır.

Ziyâ (ışık, aydınlık.), **zulmetin** (karanlığın) **zıttıdır**. **Ziyâlı** (aydın kişi), **zâlimin** (haksızlık yapanın, bulunulan yeri karartanın, yani zulmedenin) **karşısındadır**. Bazıları, üniversite tahsili görmüş kişileri, akademisyenleri, ziyâlı (aydın) kabul ediyorlar. Fakat her “okumuş” ve memur, ziyâlı (aydın) değildir. Zira; **zâlime**, **zulemâta** (karanlıklara) **karşı mücadele vermeyen** “okumuş”a ve “memur”a **ziyâlı** (aydın) **denemez**. Demek, üniversite öğrenimi görmüş olmak yahut akademisyen olmak, ziyâlı olmaya yeterli değildir. Ziyâlı olmanın baş şartı, zâlime (hak yiyene) ve zulme (haksızlığa) karşı mukavemet (direniş)

göstermektir. Yüksek öğrenim görmeyi bir kenara bırakın, okuma yazma bilmeyen bir kişi dahi pekâlâ ziyâlı (aydın) olabilir!

Ziyâ ve ziyâlı kelimelerine daha açıklık getirebilmek için, zulmet, zâlim ve zulüm kelimelerini irdelememiz gerekmektedir.

Zulmet ve **zâlim** kelimeleri, Arapça aynı kökten türemiştir. Bu iki kelimenin kökeni “**z-l-m**” (ظ ل م) harfleridir ve bu kök, temelde “**karanlık olmak**” ya da “**bir şeyi ait olduğu, olması gereken yerin dışına koymak, hakkını yemek**” anlamlarına gelir.

Zulüm kelimesi, bir sözlükte (PÜSKÜLLÜOĞLU, 2012) “güçlü bir kimsenin, yasaya ve vicdana aykırı olarak başkasına yaptığı kötü, acımasız, kıyıcı davranış, işkence.” olarak tanımlanmaktadır. Zulüm, iki canlının arasında söz konusu olabileceği gibi, ülke bütününde de, dünyayı kapsayan genişlikte de olabilir. Zâlim; bir canlıya, kişiye, bir topluluğa, bir millete yahut insanlığa zulmeden kişidir. Yani, zâlim; yasayı, adaleti, vicdanı ayakları altına alan, zulmettiği canlıları, kişiyi/kişileri, topluluğu/toplulukları, milleti/milletleri, karanlığa gömen ve onların mutluluklarının, gelişimlerinin, zenginliklerinin, hülâsa: haklarının, karşısında olan kişidir. **Zâlim**, başkalarının haklarını gasp ederek, **dünyayı** ve **düzeni**, **karanlığa**,

kargaşaya sürükler. Demek ki zâlim, dünyada ziyânın (aydınlığın; bir başka deyişle: doğruluğun, Hakk'ın) düşmanı, zulmetin (karanlığın) âmili ve aynı zamanda hâmisidir.

Bu noktada ziyâlilar, zâlimlere karşı evvelâ kendi milletlerini korumakla yükümlüdürler. Kendi ülkelerindeki karanlıkla mücadele etmeksizin, kendi milletlerinin dertlerini görmeyip, dışarının ve özge memleketlerin, insanlığın problemlerine kafa yoranlar, ziyâlî değildirler. Denilebilir ki, her ziyâlî, aydınlatmak işine, ilkin, kendi muhitinden, ailesinden başlamalıdır. Gerçek bir ziyâlî, öncelikle kendi vatanının bugünü ve yarınları için endişelenecektir. Kendi muhitindeki zâlimlerle mücadeleye girişmemiş ve onlara karşı üstün duruma geçememiş hiçbir ziyâlî, rahatça dışarıyla ilgilenemez.

Zâlim kimse, zâlimliğine devam edebilmek için, daima ziyâlîları ortadan kaldırmaya, onları baskı altına almaya çalışır. Ziyâ, zulmetin zıttıdır, dedik. Ziyâlîların bertaraf edilişi ile bir muhitte ziyâ azalacak ve zulmetin boyutu artacaktır. Böyle bir muhitte de zâlim, daha rahat ve uzun; zulmüne devam edebilecektir. Bundan dolayı, tarihin her devrinde zâlimler, ziyâlîların üzerine yürümüşlerdir. Nitekim Kazakistan tarihi buna örnektir. Ruslar, özellikle 1930'lu yıllarda yüzlerce Kazak ziyâlîsını katletmişler, yapay bir açlık yaratıp Kazak halkını büyük oranda kırmışlar, 1991 yılında Sovyetler Birliği dağılana kadar da Kazakları kendi hükümleri altında tutup sömürmüşlerdir. Kazakların özgürlüğü için hem entelektüel hem siyâsî arenada savaşmış

aydınların hemen hepsi katledilmiştir. Böylelikle Rusların Kazak topraklarındaki hâkimiyetlerinin devamlılığı güvence altına alınmıştır. Milletler, yarınlarını güvence altına almak istiyorlarsa, ziyâlîlarını korumalıdır. Ne var ki milletler, ekseriyetle, kendi çağlarında, ziyâlîlarını anlayamazlar ve ziyâlîlarının haklarını teslim etmezler. Onları bir başlarına bırakırlar. Böyle durumlarda, zâlimler, bazen bir milletin ziyâlîlarını yine o millete kırdırırlar. Kendi çağlarında ziyâlîlarının değerini bilen milletler, tarihte pek azdır.

Ziyâlîlarını zâlimlere terk etme gafletinde bulunan milletlerin başı uzun süre beladan kurtulmaz ve bu milletler, dünya milletleri arasında medeniyet, teknik ve bilim açısından geride kalırlar.

Peki ziyâlîların kendi çağlarında içerisinde bulundukları ve ait oldukları toplum tarafından anlaşılama sebepleri nelerdir? Bu noktada ziyâlînın tabiatına, tavırlarına ve görevlerine değineceğiz.

En yalın bir tâbirle, ziyâlî kişi; riyakârlığa ve dalkavukluğa düşman, nâmuslu, aldatıcılıktan uzak ve dürüst, mert, sâhici insandır. Akılcıdır. “Aile olmak” bilincine sahiptir. Evvelâ kendi aile efrâdını, milletini, ülkesini aydınlatmak düşüncesinde olduğu için de kendisini sıkça ölçer, tartar, sınava tâbi tutar. Ailesinin, milletinin, ülkesinin karanlığa dûçâr oluş sebeplerine söz etmeden evvel, kendisini, kendi karanlığından çıkarmaya çalışması gerektiğini bilir. Ziyâlî kişi, bundan ötürü ciddî ve disiplinli, sözleriyle ve kıldıklarıyla çelişmez bir âdemdir.

Böylesine “adanmış” bir ömre ve ilkeli, sert bir yaşantıya sâhip olduğu için de, içerisinde yaşamış olduğu toplum tarafından fazla antipatik bulunur. Zira toplum, sürü, yalanlarla ayakta durur.

Toplum, kendisine benzeyeni, kendi içine kabul edip yok etmekte mâhirdir. Kendisine benzemeyen “ferd”i ise içinden atıp, yok sayar. Ziyâlî kişi, ferdiyetini kaybetmemiş ve ferdiyetine biriciğiymişçesine sahip çıkan kişidir. Ziyâlıyı ekser insandan ayıran bir diğer özelliği de “fert” kalmayı başarabilmiş olmasıdır. Benliğini, aklını, onur ve haysiyetini sürüye peşkeş çekmiş ziyâlî, söz konusu olamaz. Toplum kendi içinde mutabık ise zâlimin zulmünü bazı zamanlarda sîneye çekebilir. Ziyâlî kişide zulmü sîneye çekmek, zâlîme eğilmekle ve zâlimin çizmesini öpmekle birdir. O, en ufak bir zulüm karşısında eyleme geçer. İşte bu gibi özellikleri dolayısıyla ziyâlî ve kendi toplumu, yer yer, yüz yüze gelirler. Ziyâlının böyle anlardaki her hamlesi, milleti karşısında daha da antipatik görünmesine sebep olur. Ziyâlî, bu noktada âdeta bir sinek gibidir. Vızıldayışı ve yer yer de dişleyişleriyle, milleti uyutmamaya, uyanık tutmaya çalışır. Dolayısıyla halk, ziyâlıya karşı daha da galeyana gelir. Son kerre zâlim, milletin arasına soktuğu fitnecilerle, milleti, ziyâlıya karşı daha da kıskırtır ve becerebilirse, ziyâlıyı kendi milletin eliyle ortadan kaldırtır.

Ziyâlîlar, bugünün adamıdırlar ama yarınlarda anlaşılırlar...

Kime Ziyâlî Denemeyeceğine Dâir

Meselâ, Ziyâlîlik, Türkiye’nin genç nüfusunun azalmaya başladığını, doğum oranlarının düşüyor olduğunu ve insanların evlenmekten uzaklaştığını, aile yapısının çöktüğünü ve nüfusun hızla yaşlanmaya başladığını ve bunun ülke adına bir felâket olduğunu söylemek değildir.

Ziyâlî insan, bütün bu felâketin **âmilleri**ni, yüzlere karşı söyleyebilen, çekincesi olmayan, cesur adamdır. Millet, neyin ne olduğunun zaten farkındayken “malumu ilam” ile ziyâlîlik olmaz.

Milletimizin ve vatanımızın istikbâlini bu duruma düşürenlerin yanında, halka ortada olanı, görüneni anlatmak, ancak şovdur, göz boyamadır. **Ziyâlî, rolden hoşlanmaz ve yarın felâketimiz hâline evrilecek bugünkü sorunlarımızın âmili olan kimseleri kendisine âmir edinmez. Kendisini de onlara mâdûn etmez.**

Bugün milliyetperver de geçinen bu soytarılar, yukarıda zikredilen sorunların âmili olan zâlimlere uşaklık edip zenginliklerine zenginlik katıyorlarken, diğer taraftan da bize muhalefet etmeyi ziyâlîlik sayıyorlar. Kendilerince, bizi adamdan saymıyor, göz ardı ediyorlar.

Bir de bunlar var. Ziyâlıyı millete kıldırtmak üzere zâlimler tarafından milletin arasına salınan, görevlere getirilmiş, habis ruhlu milliyetçi müsveddeleri. Soruyoruz: Karanlığa tapan, zâlîme eğilen ziyâlî yahut hakikî vatanperver, milliyetperver olabilir mi?

DİL, BEKÂ VE HÜRRİYYET

Yazar: Saltuk Şevket Yazıksız

Bir toprakta hakimiyetin iki büyük alâmeti vardır. Biri bayrak diğeri ise lisandır. Ve bir memlekette dil yitirildiği vakit bilin ki geriye sadece düşmanın bayrağını çekmek kalmıştır. Müstemlekeci devletler kanlı zenginliklerine daha fazla zenginlik katmak emeliyle, dünyanın dört bir yanında işgal ettikleri topraklarda tam hakimiyet kurabilmek ve kalıcı olabilmek için en büyük siyaseti dil üzerinde yapmışlardır. Zira bu kurnaz milletler, bir ulusu meydana getiren en küçük hayatî özün dil olduğunu ve yine bir ulusu mankurtlaştırarak sömürmek istedikleri topraklarda en kolay tahakkümü kurabilmek için dillerini değiştirmenin en tesirli yol olduğunu biliyorlardı. Çünkü bu tarz-ı işgal; en sessiz, en sinsi ve en etkili olanıydı. Zâhiren görünmeyip doğrudan fertlerin zihinlerini kuvvetli bir yılan zehri gibi sarmalayıp işgal ederek yavaşça mankurtlaştırıyordu. Nihayetinde ise ortaya, kimliğini ve kültürünü yitirmiş, kim olduğunu bilmeyen, "Batılılaşmış" yani sözde onlara benzeyen insan yığınları çıkıyordu.

Bugün bu tahrif-i lisan meselesi, artık ecnebî kuvvetlerce bir şekilde tatbîk edilmese de halkımızda sırt kamburlaştıran ağır bir yük gibi kalan aşağılık duygusu, sosyal medya, ıstılah müşkülli, milli şoursuzluk ve alemîleşme (küreselleşme) gibi teknolojik, ruhî, ve ilmî vasıtalarla

intişar eden pek çok muhtelif esbâp ile tüm hızıyla devam etmektedir. O halde, eğer biz de bir sömürge cemiyeti gibi yitirilmiş bir dile, işgal edilmiş zihinlere ve dolayısıyla düşünemeyen akıllara sahip olmak istemiyorsak, yüzyılları aşır gelmiş lisanımızı şuurlu bir şekilde muhafaza etmeyi kendimize millî bir vazîfe bilmeliyiz.

Zira dil, yalnızca seslerden müteşekkil bir vasıta değil; bir milletin hafızası, ruhu ve asırlar boyu süzülüp gelen irfanıdır. Kelimeler, her biri tarihin derinliklerinden kopup gelen birer sancaktır. Eğer bir cemiyet, kendi kavramlarının yerine eğreti ve ruhsuz yabancı kelimeleri ikâme etmeye başlarsa, o sancaklar tek tek devriliyor demektir. Kelimelerini kaybeden bir zihin, tefekkür kabiliyetini de kaybeder. Kendi lisanıyla düşünemeyen, kendi lisanıyla hayal kuramayan bir nesil; nihayetinde başkalarının çizdiği hudutlar dahilinde yaşamaya mahkûm kalır. Bu durum, toprağın işgalinden çok daha vahimdir; zira zihinlerin işgali, esaretin en mukâvemetsiz halidir.

Bugün sosyal mecraların o sığ ve süratli dünyasında, lisanımız adeta can çekişmektedir. "Hız" ve "haz" çağının kurbanı olan kelimeler, kısaltmaların ve yozlaşmış ifadelerin altında ezilerek asâletini yitirmektedir. Genç dimağlar, bin yıllık bir birikimin mahsûlü olan kelimelerle bağ kurmak yerine, alemî (küresel) kültürün dayattığı tek

tipleşmiş bir "klavye diline" râm olmaktadır. Bu, bir nevi gönüllü bir mankurtlaşmadır. Kendi atasının sözündeki hikmeti anlamayan, onun yazdığı bir kitabın kapağını dahi aralayamayan bir nesil, kökü kuruyan bir ağaç gibi ilk fırtınada devrilmeye namzettir.

İlim ve fen sahasında ise durum daha da düşündürücüdür. Batı'nın teknolojik üstünlüğünü, lisanın üstünlüğüyle karıştırmak gibi bir gafletin içine düşülmektedir. "Modernleşme" adı altında gün geçtikçe lisanımıza boca edilen yabancı terimler, sadece kavram kargaşasına yol açmakla kalmamış; aynı zamanda kendi dilimize olan itimâdı da sarsmıştır. Bir milletin aydını, kendi lisanını ilme yetersiz görüyorsa, o milletin istikbali karanlıktır. Oysa lisan, işlendikçe parlayan bir mücevher gibidir; onu her sahada işlemek yerine başka madenlere özenmek, eldeki hazineyi hiçe saymaktan başka bir şey değildir. Kendi ana dilini dahi doğru düzgün bilmeyen "aydın"larımız, bugün akademide kalem oynatıp muhtelif alanlarda eser telif ederken, Batı'nın Latinceyi işleyerek türettiği -bize yabancı- terimleri, kendi dilini işleyip terim türetmek gayretinden kaçmak için bir hazırcı mantığıyla kopyalıyor ve lisanımızı her geçen gün Batı'nın ıstılahlarına daha da bağlı hale getiriyorlar. Bu durum; maatteessüf, yüzyıllardır bu coğrafyada telif edilen ilmî kitapları kendi lisanından türettiği ıstılahlarla yazan atalarımıza karşı bizi günbegün içtinap ettirmektedir.

Aşağılık duygusuna gelecek olursak; bunun bir tezahürü olarak, dükkân tabelalarından gündelik sohbetlere

kadar sızan "yabancılaşma" virüsü, içtimaî dokumuzu içten içe kemirmektedir. Kendi dilinin zarâfetini küçümseyip, yabancı kelimeleri birer rütbe gibi yakasına takanlar, aslında kendi kimliklerinden firar etmektedirler. Ancak unutmaktadırlar ki bu firar, onları hiçbir zaman "Batılı" yapmayacağı gibi, "bizden" biri olmaktan da fersah fersah uzaklaştıracaktır. Ve şahsiyetini lisanıyla tahkim edemeyen bir ferdin, alemşümül bir idrak davası gütmesi de mümkün değildir.

O halde uyanmak ve özümüze dönmek mecburiyetindeyiz. Lisanı müdafaa etmenin vatanı müdafaa etmek olduğunu unutmamalı, Türkçenin o zengin ve derin iklimini yeniden ihya ederek, her bir kelimenin namusunu korumalıyız. Evlatlarımıza sadece konuşmayı değil, kelimelerin ardındaki o kadim ruhu duymayı da öğretmeliyiz. Unutulmamalıdır ki; bir milletin kalesi taştan değil, kelimelerden inşa edilir. Ve eğer o kale düşerse, geriye ne önünde selam durulacak bir bayrak, ne de varlığına şükredilecek bir hürriyet kalır.

Hülasaten; lisanımızı kaybettiğimiz gün, aslında her şeyimizi kaybettiğimiz gündür. Düşmanın topla tüfekle yapamadığını, biz kendi ellerimizle, dilimizi ihmal ederek yapmamalıyız. İstikbalimiz, dimağlarımızı bu sinsî işgalden temizlemeye ve Türkçenin bayrağını zihinlerimizin burçlarına yeniden, en vakur haliyle dikmeye bağlıdır. Çünkü lisan, bir milletin ebediyet mührüdür ve o mühür kazınırsa, tarihin tozlu sayfaları arasında silinip gitmek her millet için kaçınılmaz bir sonudur.

ORTA KARADENİZ’DE TÜRKLEŞME “BAYRAMOĞULLARI BEYLİĞİ”

Yazar: Efehan Top¹

Giriş

Karadeniz havzası, tarih boyunca Avrupa ile Asya arasında bulunması dolayısıyla önemli bir etkileşim ve geçiş sahası olmuştur. Antik dönemlerden itibaren Yunan kolonileri, İskitler, Kimmerler, Hazarlar ve Slav toplulukları bu iç denizin çevresinde hâkimiyet kurmuşlardır. İşte Anadolu’da bu iç denizin kıyısında olan yerleşimler de pek bir öneme haizdir. Özellikle Türklerin Malazgirt Savaşı ile Anadolu fütuhâtı bu bölgede yeni bir tarihî süreci başlatmıştır. Rum Selçukluları, Moğollar, Beylikler ve nihayetinde Osmanlı hâkimiyetiyle beraber bölge hem Müslümanlaşmış hem de Türkleşmiştir.

Bu süreçlerde olan siyasi olaylar dönemin seyyahlarının notlarına ve özellikle saray tarihçilerinin kroniklerine girmiştir. Özellikle Kadı Burhaneddin’in tarihçisi Esterâbâdî ve Trabzon Rum Devleti’nin tarihçisi Panaretos’un kroniğinde bölgeyi iskâna ve fethe açan Türkmenler ve onları idare eden beylikler hakkında ehemmiyetli bilgiler bulmak mümkündür. Nihayetinde 1427 yılı itibariyle bölge Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve tutulan tapu tahrir defterleri, bilhassa bu çalışmada ele alacağımız “Bayramoğulları” olarak tesmiye edilen

beylik hakkında pek ehemmiyetli bilgileri ihtiva etmektedir.

Bu çalışmada Orta Karadeniz bölgesinin Türkleşmesi ve İslamlaşması süreci; Rum Selçukluları, Türkmen beylikleri ve Osmanlı Devleti dönemleri içerisinde yukarıda bahsettiğimiz mezkûr eserleri kullanmak suretiyle anlatılacaktır.

Trabzon Rum Devleti

Doğu Karadeniz bölgesinin en eski yerleşimlerinden birisi olan Trabzon şehri MÖ VII. yüzyıldan itibaren Grek kolonisi olarak gelişmeye başlamış, Pers ve Roma idaresinden sonra da XI. yüzyılın sonlarına kadar Bizans hâkimiyetinde kalmıştır. 1081 yılı dolaylarında Melikşah’ın hükümdarlığı zamanında şehir Türklerin eline geçmiştir. Uzun süremeyen bu Türk hâkimiyetine Theodore Gabras son vermiştir. Sinop’tan Trabzon’a kadar olan bölgede kendi hâkimiyetini tesis etmeye çalışırken Türk beyliklerinden de destek görmüştür. XII. yüzyılın ortalarına doğru tekrar Bizans’ın idaresinde geçen Trabzon, 1204 Latin istilasında İstanbul’dan kaçıp Gürcistan’a sığınan Komnenoslar tarafından idare edilmeye başlanmış ve yeni bir devletin idare merkezi olmuştur. Sonrasında Türkler, Bizanslılar ve Gürcüler arasında gerçekleşen

¹ Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, lisans 2. sınıf öğrencisi.

Karadeniz havalisine hâkim olma mücadelesinde ehemmiyetli bir rolü haiz olan Trabzon Rum Devleti, kâh savaş kâh siyaset kâh da evlilik yoluyla çok yönlü bir dış politika izlemek suretiyle XV. yüzyılın ortalarına kadar varlığını sürdürmeyi başaracaktır.²

Trabzon Rum Devleti ve Bayramoğulları

1277 senesinde Karadeniz açıklarında Çepniler, Sinop'a saldıran Trabzon tekfurunu püskürtmüşler ve muhtemel ki ilerleyen süreçte de Sinop'tan doğuya, Ordu havalisine ilerlemişler ve burada bir beylik teşekkül ettirmişlerdir.³ Bayramoğulları olarak tesmiye ettiğimiz beyliğin kökenleri hakkında farklı bir iddia daha vardır. Bu iddia, Danişmend Ahmed Gazi neslinden olduklarıdır.⁴

Panaretos Kroniği'ne göre 1313 senesinde Bayramoğlu Beyliği'nin ilk beyi Bayram, Trabzon içlerinde bir pazarı zapt etmiştir. Aynı Bayram Bey, seneler 1332'yi gösterdiğinde büyük bir ordu ile Hamsiköy içlerine kadar girmiş lakin ağır zayıat vermek suretiyle geri çekilmiştir. Panaretos'un aktardığına göre Trabzon Rumları pek çok Türk'ü esir etmiş ve Türk atları elde etmiştir. Bu bilgilerden anlaşıldığına göre Ordu havalisinde hareket gösteren Bayram

Bey Trabzon Rumları için ciddi bir tehdit olmuştur. Esasında Türkmenler Bayram Bey'den evvel de Ordu – Giresun dolaylarında faaliyet göstermişlerdir. 1297 yılında Türkler Terme ile Yason Körfezi arasındaki bir mıntıkeyi zapt etmişlerdir. 1301 senesinde de İmparator Aleksios, Türklere karşı sefere çıkmış ve Giresun'da Kuşdoğan adında bir beyi ve askerlerini öldürmüştür. Panaretos'un bahsettiği bu bey hakkında bu bilgiden başka bir bilgi mevcut değildir. Lakin şahsiyeti hakkında bazı yorumlar yapılmıştır.⁵

1356 yılında III. Aleksios Giresun'a gelerek İsa Peygamberin doğumunu ve ardından da Ordu'da Işıklar Bayramı'nı kutlamış ve burada gördüğü seçkin 14 tane Türk'ü de öldürmüştür. Neticede bu olayların üzerine Bayram Bey'in oğlu Hacı Emir İbrahim Bey Maçka içlerine kadar akınlarda ve yağmalarda bulunmuştur. Panaretos'un dediğine göre bir sürü insan ya öldürülmüş ya da kaçırılmış, depolar ve mahsuller tahrip olunmuştur. Burada adı zikredilen Hacı Emir Bey'i, Timur'a elçi giden Ruy de Gonzales Clavijo da görmüş ve onunla ilgili, “(...) *bu toprakların Bey'i Caçamir'e -bazı okuyuşlarda Arzamir-aitti. Dediklerine göre on bini geçik atlısı vardı ve Tamurbek'e tâbi idi.*”

² Tellioglu, İbrahim. “Trabzon Rum Devleti'nin Kuruluşu Hakkındaki Tartışmalar”. Erdem 14/41 (01 Eylül 2004): 139-146. <https://izlik.org/JA76UW86ZB>.

³ Faruk Sümer, Çepniler: Anadolu'daki Türk Yerleşmesinde Önemli Rol Oynayan Bir Oğuz Boyu, haz. Şükrü Çavuş ve Muhammed Özler (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2024), s. 7

⁴ Mehmet Fatsa, Ordu-Giresun Yöresinin Beylikler Dönemi, ed. M. Hanefi Bostan vd. (Kocaeli: Kocaeli Sağlık ve Teknoloji Üniversitesi, 2024), s. 29

⁵ Emecen, Feridun M. “XIV. ASIR DOĞU KARADENİZ TARİHİNDEN BİR SAFHA: HACİEMİROĞULLARI, GİRESUN VE KUŞDOĞAN BEY İLİŞKİSİ HAKKINDA NELER BİLİYORUZ?”. Karadeniz İncelemeleri Dergisi 13/25 (01 Kasım 2018): 133-144. <https://doi.org/10.18220/kid.482200>.

yazmıştır. Clavijo Trabzon tekfurunun hem Timur’a hem de çevresindeki beyliklere vergi verdiğini yazmaktadır. Muhtemel ki adı doğrudan zikredilmese de Hacı Emir İbrahim Bey de İmparator’dan vergi alan beylerden biri idi. Clavijo aynen şunu da aktarmaktadır: “Bu Grekler, Türklerin silahları gibi, silah olarak, ok ve kılıç kuşanıyorlar ve aynı zamanda Türkler gibi at biniyorlar”⁶. Anlaşıldığına göre aralarında geçen bütün bu münasebetler etkileşime geçmelerine sebebiyet vermiştir. Hatta Clavijo’dan seneler önce de bu ilişkiler neticesinde İmparatorun kızı Theodora, Hacı Emir Bey ile evlendirilmişti (1358). Bundan 3 sene sonra da Panaretos ve İmparator ile Ünye’ye (Chalbia) Bayram Bey’in oğlu Hacı Emir’in yanına ziyarete gitmişler ve Hacı Emir İbrahim Bey de onlara Giresun’a kadar eşlik etmişti. 1379 senesinde de İmparator Taceddin Bey ile bir araya gelmiş ve kızını Taceddin Çelebi ile evlendirmiştir. 1380 senesinin şubat ayında İmparator, karadan ve denizden Çepnilerin üzerine sefere çıkmış ve Bedreme Kalesi yoluyla Harşitdere’ye kadar gelip Çepnilerin çadırlarını tahrip etmiş, katliamlar yapmış ve Rum esirleri kurtarmıştı. Bu olayı nakleden Panaretos, pek çok Türk’ün öldürüldüğünü kaydetmiş ve sayıyı da “ölen Türk erkek, kadın ve çocukların sayısı yüzün üzerindedir.” diyerek vermiştir. Görülüyor ki sürekli çatışma halinde olan Trabzon Rumları, Çepniler-Türkmenler ve beyliklerin

asker sayıları da, insan güçleri de pek bir kısıtlı idi. Panaretos’un Bayramoğulları ile ilgili aktardığı son bilgi 1386 tarihli dir. İmparator’un kızlarından birisinin eşi olan Taceddin Bey, İmparatorun diğer bir kızının eşi olan Süleyman Bey’e karşı 12 bin askerle harekete geçip Ünye’yi almış lakin bu seferde kendisi dahil beraberindeki 12 bin kişiden 3 bin kişi öldürülmüştür. Bu olayın tafsilatını Kadı Burhaneddin’in tarihçisi Esterâbâdî’den takip edebilmekteyiz. Onun anlattığına göre olaylar daha kaotik bir yapıdadır. Hacı Emir İbrahim Bey uzun bir beylik sürdükten sonra hastalanmış ve ölümün eşiğine varmıştı. Hacı Emir İbrahim Bey elini beylikten çekeceğini, Allah’a ibadet ederek günlerini geçireceğini söyleyerek yemin etmiştir. Hastalığından kurtulup sıhhat kavuşsa bile verdiği sözden dönmeyeceğini söylemiştir. Oğullarının en büyüğü ve Esterâbâdî’nin “*çocuklarının en büyüğü, evlatlarının en olgunu (erşed-i evlad) Süleyman Beğ idi. Alnında büyüklük ve asalet izleri, yüzünde olgunluk ve yiğitlik ışığı parlıyordu.*” diyerek tasvir ettiği Süleyman Bey beylik tahtına geçmiştir. Lakin aradan geçen günlerin ardından Hacı Emir İbrahim Bey sıhhatine kavuşmuş ve gücü kuvveti yerine gelmişti. Tekrardan bey olmak isteyen Hacı Emir İbrahim Bey, oğlu ile bir iktidar mücadelesine girişmişti. Esterâbâdî aynen şöyle nakletmektedir: “*Delikanlılık çağının başlarında ve gençliğinin baharında*

⁶ Bu çalışmada Clavijo Seyehatnamesi’nden alınan bütün bilgiler Erol Özdemir’in “*Ruy Gonzalez Clavijo’nun Seyahatnamesi ve Kritiği*” adlı çalışmasından alınmıştır.

Erol Özdemir, *Ruy Gonzalez Clavijo’nun Seyahatnamesi ve Kritiği* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022) s. 72, 74, 77

olan oğul, yönetim işlerinin yürütülmesinde ehil ve usta olup, manevi olgunlukların her türlüyle süslenip donanmıştı. Kılıç ve kalem (seyf ü kalem) konusunda eşi emsali yoktu. Bu yüzden ahalinin büyüklerinin ve ileri gelenlerinin bazıı yemini ve andı göz önünde bulundurarak, bazıı da emirlik görevini yerine getirmede Süleyman Beğ'in babasından üstün olduğunu, onun zamanının babasınunkinden daha başarılı geçtiğini düşünerek Süleyman Beğ'in tarafını tutuyordu. Süleyman Beğ de kendisine olan güveninden ve ileri görüşlü oluşundan dolayı azledilip görevden uzaklaştırılmayı kendine yediremedi."

Neticede bu siyasi iktidarsızlığı fırsat bilen Taceddin Çelebi, Bayramoğulları'nın topraklarına girmiş ve Panaretos'un de anlattığı olaylar cereyan etmiştir.⁷ Lakin Süleyman Bey, bu duruma karşılık Kadı Burhaneddin'den yardım istemiştir. Kadı Burhaneddin Şeyhülislam Yar Ali'yi Taceddin Çelebi'ye elçi olarak göndermiş ve şunları söylemiştir: "Duydum ki, hiçbir sebep yokken Süleyman Beğ'in ülkesine saldırıp, birkaç defa savaşa tutuşmuşsun. Onların atalarından miras kalmış mülküne göz dikip düşmanlık ve kavga yolunu tutmuş, dostluk ve kardeşlik haklarını çiğnemişsin! Bu hareketin bana çok kötü ve çirkin geldi. İyi huyundan ve

temiz tabiatından beklenen şeylerin tersini yaptın." Kadı Burhaneddin'in yardımıyla Taceddin savuşturulmuş ve beraberindeki 3 bin kişiyle birlikte öldürülmüştür. Esterâbâdî bir bilgi daha kaydetmektedir, Süleyman Bey'in Giresun'u fethetmesiyle alakalı...

Kadı Burhaneddin başka bir olay hakkında haber beklerken Süleyman Bey'den -Esterâbâdî Emir Süleyman olarak bahsetmektedir- fetih haberini duyurmak için haberci gelmiş ve Süleyman Bey'in Giresun'u fethederek ülkesine kattığını haber vermiştir. Esterâbâdî, Giresun'u şu şekilde anlatmaktadır: "*Hristiyanların elinde bulunan, sağlamlığı ve alınmazlığı ile ünlü, tekfurların kaynağı ve başkenti olan Trabzon'a bağlı olan o kaleye İslamiyet'in doğuşundan itibaren hiçbir Müslüman girememiş ve orayı alamamıştı.*"

Kadı Burhaneddin bu fetih haberini alınca büyük bir sevinç ve neşe duymuş, şad olmuştu. Kadı Burhaneddin Devleti'nde herkes müjdeyi kutlamak için sevinç gösterileri yapmış ve her tarafta "Keşke ben de onlarla beraber olsaydım!.." naraları duyulmuştu. Neticede Sultan Burhaneddin, bu fetih haberini kutlamak için bu konudaki fikirlerini yazmış ve mutemid aracılığı ile mektubu Emir Süleyman'a yollamıştır.⁸

⁷ Bu çalışmada Panaretos'dan alınan bütün bilgiler İbrahim Tellioğlu'nun "Panaretos Kroniği'nin Türklerle İlgili Bölümleri" adlı çalışmasından alınmıştır.

Panaretos Kroniğinin Türklerle İlgili Bölümleri / İbrahim Tellioğlu. -- Türk Dünyası Araştırmaları. - İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2003. -- sayı: 143 [Prof. Dr. Fahrettin Kırğızoğlu'na Armağan], sayfa: 63-68

⁸ Bu çalışmada Bezm u Rezm adlı eserden alınan bütün bilgiler Mürsel Öztürk'ün "Bezm u Rezm" çevirisinden alınmıştır.

Dönem kaynaklarında Bayramoğulları hakkında bilgi bulabileceğimiz üç kaynak olduğunu söylemiştik. Çok kısıtlı ve az sayıda olan bu bilgilerden farklı olarak, beylik zamanında tesis edilen vakıfların vakfiyelerinden ve Osmanlı tahrir defterlerinden daha çeşitli bilgiler bulabilmek mümkündür. Aşağıda bunlar anlatılacaktır.

Beyliğin bilinen ilk atası Bayram Bey'dir. Vakfiye ve Osmanlı vakıf defterlerinde kendisi hakkında "Mübarizüddin Gazi Bayram ve Bayram Bey" isimleri kullanılmıştır.⁹ *Mübarizüddin*, din için mübareze/düello yapan, savaşan mânâsına gelmektedir. Ordu ve havalisine yaptığı akınlar neticesinde böyle bir lakap almış olabilir.

Bayram Bey'in oğlu Hacı Emir İbrahim Bey'dir. Onunla alakalı da bilgiler mevcuttur. "Hacı Emir Bey, Hacı Emir Çelebi, Hacı Emir Ağa, el-Hac Emir ve Hacı Emir İbrahim Bey"¹⁰ olarak tesmiye edilen bu bey kaynaklardan takip edildiğine göre uzun bir zaman beylik yapmış ve Trabzon Rumları ile savaşmıştır. Anlaşıldığına göre hac vazifesini ifa ettiğinden dolayı "el-Hac yahut Hacı" olarak anılmıştır.

Hacı Emir İbrahim Bey'in oğlu da Süleyman Bey'dir. O da "Mîr-i Çepniyan Süleyman Bey ve Emir

Süleyman" olarak gözükmektedir.¹¹ Selefleri gibi farklı unvanlarla anılmayan bu bey hakkında, yukarıda da yazdığımız üzere detaylı tasvirler vardır. Esterâbâdî, onun alnında büyüklük ve asaletin izlerinin bulunduğunu, yüzünde olgunluk ve yiğitlik ışığı parladığını anlatmıştır. Tahta oturduğunda henüz delikanlı olduğunu, buna rağmen yönetim işlerinin yürütülmesinde ehil ve usta olup manevi olgunluklarla donandığını yazmıştır. Ayrıca kılıç ve kalem konusunda da emsalsiz olduğunu kaydetmiştir. Hatta babasıyla yaşadığı iç savaşta dahi beyliğin ileri gelenleri babasının değil kendisinin tarafında olmuşlardı.

1642 Avârız Defteri'nde de Bayram Bey'in inşa ettiği Eskipazar Camii için şunlar söylenmiştir: "Ordu-yı Bayramlı Kazâsı'nın vasatında vakî selâtin-i maziyye evkafından olan cami-i şerif..."¹² Bu defterden anlaşıldığına göre Osmanlılar Bayramoğulları'na atfen "mazideki/eski sultanlar" demiştir.

Tahrir defterlerinde beyliğin askerî ve idarî kadrosunun adına nisbetli köyler ve mevrarlar dikkat çekmektedir. Buna misal olarak Fındıklı karyesindeki Bayram Gazi¹³ mevrarasını söyleyebiliriz. Bu mevrada beyliğin yönetim merkezi olan ve beylik ailesinin mukim olduğu Eskipazar mıntıkasında bulunan

Azîz b. Erdeşîr-i Esterâbâdî, *Bezm u Rezm = Eğlence ve Savaş*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014)

⁹ VD, nr. 582/1 s. 117/78; VD, nr. 582 s. 222/154

¹⁰ VD, nr. 582/1 s.117/78; TT, nr. 387, s. 599; nr. 716, s. 6-7

¹¹ TT, nr. 52, s. 678; *Bezm u Rezm*

¹² Mehmet Öz - Fatma Acun, *Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VII: Karahisar-ı Şarkî Sancağı Mufassal Avârız Defteri, 1642-43 Tarihli* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008), s. 231

¹³ Bahaeddin Yediyıldız - Ünal Üstün, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları II: 1485 Tarihli Tahrir Defteri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002), s. 251, 252

Eskipazar Camii'nde hatiplik yapan bir şahıs oturmaktadır. Söz konusu bu mezranın çok yakınlarındaki diğer bir mezrada da tahrirlerden anlaşıldığı üzere beyliğin kadılığı yapan Kadı Ataullah'ın oğullarının mülkleri vardır. Bu mezraanın adı da Kadılı'dır. Adının buna nispetle verilmiş olma ihtimali çok yüksektir. Daha bunun gibi birçok örneği incelediğimizde 1427 senesinden önce bölgeyi takribî 100 seneden fazla idare eden bu beyliğin bu topraklarda derin bir bağ kurduğu anlaşılmaktadır. Bölgede hem müesses bir nizam kurmuşlar hem bölgeyi Müslümanlaştırmış hem de Türk iskânına açmışlardır. Geniş çaplı vakıf faaliyetleri ile bölgede sosyal-idarî bir yapı inşa eden beyliğin, bu müesseseler vasıtasıyla nasıl kök saldığı bir sonraki başlıkta tahlil edilecektir.

Bayramoğlu Beyliği'nin Vakıf Faaliyetleri

Öncelikle bir önceki bölümde ifade ettiğimiz gibi Bayramoğulları'nın hâkimiyetindeki bölge safî askerî faaliyetlerle fethedilmemiştir. Bölgede tesis edilen vakıf tekke, zaviye ve camiler iskânın koordine edilmesinde ehemmiyetli bir rolü haizdir. Tabii ki zaviyelerin faaliyetlerinde çeşitli şeyhler, dervişlerin de önemi çoktur. Bu zaviyelerden kalan metrukât, tahrir defterleri ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki vakıf evrakı Bayramoğlu yönetici ailesinin şeyhlere, dervişlere araziler, köyler vakfettiğini ve bu şahsiyetleri desteklediklerini de

göstermektedir. Burada bütün bu vakıflar incelenemeyecek ama bazı önemli zaviyeler tahlile tutulacaktır. Özellikle Bayramoğlu Beyliği'nin yönetim merkezi olan ve Ordu-Ulubey karayolu üzerinde bulunan Ordu il merkezine 4 km mesafede bulunan Eskipazar Camii ve 1395 tarihli bir icazetname burada incelenecektir.

Bayramoğlu Beyliği'nin imar ve iskân faaliyetlerinde karşımıza çıkan vakıf müessesesi, lügavî manasıyla durdurmak demektir. İslam devlet geleneğinde vakıflar, sıradan bir hayır kurumu olmanın ötesinde fethedilen topraklarda servetin toplumsal faydaya dönüştüğü ve devletin meşruiyetini taşraya ulaştıran sosyo-politik bir kavramdır. Lakin sadece hayır kurumu olarak da vakıfların kurulduğunu söyleyemeyiz. Özellikle *müsadere* uygulamasından kurtulmak isteyen yüksek bürokrasi üyeleri mallarını vakfederek *müsadere*den kurtarıyorlar ve servetlerinin geleceğini sağlama almış oluyorlardı. Bilhassa Osmanlı örneğinde bu çok fazla görülmektedir. Lakin bütün bunlara rağmen İslam medeniyetinin bir vakıf medeniyeti olduğunu söylemeli ve özellikle sosyal hayır işlerinin bu kurumlar vasıtasıyla gerçekleştirildiğini söylememiz gerekir.¹⁴

Özellikle Ömer Lütfi Barkan vakıf müesseselerinde çokça görülen tekke ve zaviyeleri daha farklı bir bakış açısıyla incelemiş ve "*Kolonizatör Türk Dervişleri*" çalışmasıyla tahrir

¹⁴ Daha detaylı bilgi için bkz.

HACI MEHMET GÜNAY, BAHAEDDİN YEDİYILDIZ "VAKIF", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/vakif#1> (07.06.2026).

defterlerine çağdaşlarından farklı bir gözle bakarak bir bölgenin kolonize ve iskân edilmesinde, Türkleştirilmesinde ve İslamlaştırılmasında bu tekke, zaviyelerin rolünü tahlil etmiştir.¹⁵

Eskipazar Camii ve Vakfı

Eskipazar mevkii hem Beylik devrinde hem de Osmanlı devrinde yönetim merkezi olarak kullanılmış bir merkezdir. Camiinin havalisinde eski bir mezarlık vardır. Bu mezarlıkta ayan ailelerinin bazılarının mezarları da vardır. 2 adet metruk hamam ve tarihi kayıtlardan anlaşılan ama günümüzde var olmayan bir medrese vardır. Türk hâkimiyetinden önceki durumu hakkında kesin bilgiler yoksa da geçen yıllarda camii arazisinde yapılan kazılarda bulunan sikkeler, zeuksippus tipi sırlı seramik ve devşirme mimari plastik parçalar buranın Bizans döneminde de bir sekenesi olduğu kanaatini oluşturmaktadır. Camiinin kesin yapılış tarihi belli değildir. Zira ilk yapılış kitabesi varsa dahi günümüze ulaşamamıştır. Şu anki kitabe *Caniklizâde* ayân ailesinden Hüseyin Battaş Paşa'nın camiiyi tamir ettirmesiyle eklenmiştir. Lakin 1455 tahrir defterinde “*Vakf-ı Mescid-i Câmi'-i Hacı Emir, der-Ulvi*” olarak kaydedilmiştir. Bahaeddin Yediyıldız

ulvi kelimesine ve tahrirdeki sayımlarda bu mıntıkada beylik ailesinden yaşayan kişilerin olmasından dolayı esasında Eskipazar'ı beylik merkezi olarak adlandırmıştır.

Camii 1606'da Celâlî ayaklanmaları dolayısıyla zarar görmüştür.¹⁶ Hacı Şamlu, Kara Hızır, Mehmed Çavuş ve adamlarından oluşan rûfeka bölgede isyan çıkarmışlar, köyleri ve kasabaları yağmalamışlardır. Hatta bunlardan dolayı canını kurtarmak için halk Giresun Kalesine sığınmışlar, eşkıyalar ise burayı dahi kuşatmışlardır. Vilayet mütesellimi Abacızâde Ali Bey'in konağını basmak suretiyle mahdumunu, refikasını ve beraberindeki 7 hizmetkârını katletmişler; konaktaki malları da yağma etmişlerdir. Karahisar-ı Şarki Sancakbeyi Seyyid Mehmed Paşa ise bu teaddilere son vermiştir.¹⁷ 1642 Avâriz kayıtlarında ise camiinin tekrardan tamir edildiği müremmim olarak vazifelilerin olduğu kaydedilmektedir.¹⁸ Bu yıllarda Eskipazar mıntikasının tahribe uğradığı dipnottaki perakende evraktan anlaşılmaktadır. Ayrıca Eskipazar Camiinde yapılan arkeolojik kazılarda da cami temellerinden yanık kazık yuvaları bulunmuştur.

¹⁵ Ömer Lütfi Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri ve Süleymaniye Camii ve İmareti Muhasebesi (1585-1586)*, haz. Coşkun Çakır (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2013), e-kitap: <https://cdn.vgm.gov.tr/yayin/dergi/muhtelif/kolonizator-turk-dervisleri.pdf> (Erişim Tarihi: 08.06.2026).

¹⁶ BOA. AE.SAMD 1 2/167 24 Şevval 1014, (Mart 1606)

¹⁷ İltar, Gazanfer - Fatsa, Mehmet. “Ordu Şehrinin Kuruluşuna Öncülük Eden Vakıf Eserlerinden Eskipazar (Hacı Emir İbrahim Bey) Camisi”. *Vakıflar Dergisi*. 58 (01 Aralık 2022): 9-41. <https://doi.org/10.16971/vakiflar.1102987>.

¹⁸ Mehmet Öz - Fatma Acun, *Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VII: Karahisar-ı Şarkî Sancağı Mufassal Avâriz Defteri, 1642-43 Tarihli* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008), s. 231

Camii'nin mihrabı şu an Ankara Etnografya Müzesi'ndedir. Ayrıca Türk Tarih Kurumu Arşivi'nde de 1930'lu yıllarda çekilmiş camiye ait bir fotoğraf mevcuttur.

Şît Abdal

Bu zaviye hakkında daha evvel pek çok zikrettiğimiz tahrir defterlerinde bilgiler bulunmaktadır. Lakin ailelerin ellerinde kalan evrakı ve muhtelif eşyaları bularak şifahî rivayetleri derleyerek detaylı çalışma yapan kişi Bahaeddin Yediyıldız'dır. Kendisi "*Ordu Tarihinden İzler*" kitabında bu konuyu yazmıştır. Ayrıca Yediyıldız, bu kitapta bölgenin fethi sürecinden 19. yy. dolaylarına kadar havalide takribî 50 adet zaviyenin varlığını bildirmektedir. Stratejik bölgelerde teessüs edilen ve vakıflarla desteklenen bu zaviyeler "gelen ve gidenleri ağırlayan misafirhaneler, haberleşme merkezleri (menzil) ve kültür evleri" olarak hizmet etmişlerdir. Bu zaviyelerin kurucularının kabirleri sonraki yıllarda *yatır* haline gelmiş ve halkın dileklerinin gerçekleşmesi için yahut daha farklı amaçlarla kullanılan *ziyaretgâhlar* hüviyetine dönüşmüştür. İşte burada ele alınan *Şît Abdal* da böyle bir hüviyete sahip bir kişidir. Kendisini Şît Abdal'ın torunları olarak nispet eden aileden Şît Abdal'a dair miladî 1395 tarihli yazma bir *icazetname*, *alem* ve *kaplar* Bahaeddin Yediyıldız tarafından keşfedilmiştir. (Yediyıldız, 2018: 257-276)

Bu *icazetname*, tarihî bir hüviyete dönüşmüş ve halk tarafından evliya olarak tesmiye edilmiş Şît Abdal hakkında bazı mühim bilgiler

içermektedir. Şît Abdal'ın babası Hızırü'r-Rumî'dir. Hızırü'r-Rumî ilk mutasavvıflardan Bayezid-i Bistamî'nin yolunu tutmuştur ve onun halifelerindendir. Ortadoğu ve Levant bölgesinde kutsal şehirleri ve bazı peygamberlerin kabirlerini ziyaret ettiğini oradan da devrin meşâyih ve salihlerini ziyaret ederek rüşdünü ispatlaması neticesinde kendisine icazet veriliyor. Bu seyahatlerin neticesinde Bolaman Havzası'nda Ordu'nun Kuzköy köyüne yerleşiyor ve belgede dediği üzere "*cömertliğiyle şöhret bulmuş Hz. İbrahim gibi sofrasını gelene ve gidene açıyor.*" Henüz fütühatın devam ettiği ve iskânın süregeldiği bu havzaya Filistin civarından hicret eden bu şeyhin niçin burayı tercih ettiği üzerine düşünülmesi gereken bir sorudur. Karadeniz'in bir yüksek rakımlı bir dağ köyüne yerleşen ve Kuzköy Yatırı olarak bilinen yerde medfun olan Şidlü Dede olarak tesmiye olan bu şahsiyet ve evlatları 20. Yy. başlarına kadar özellikle ebnâ-i sebili yani yolcuları ağırlamışlar, düşkünlere yardım etmişlerdir. Anlaşıyor ki henüz Osmanlılar'ın bölgeye gelişinden önce yöreyi fethe açan bu şahsiyet buraya rastgele yerleşmemiştir. Havalinin stratejik konumu hasebiyle zaviyesini kurmuş, iskânın ve fethin koordinasyonunda rol almıştır. Daha bunun gibi Ordu-Giresun havalisinde daha evvel de zikredildiği üzere 50'ye yakın zaviye vardır. Bunlardan kimisi hakkında yapılan çalışmalar ve özellikle bu zaviye sahibi ailelerin ellerinde kalan evraklar neticesinde tarihi aydınlatılabilmektedir. Lakin kimisi de halkın yatır olarak gördüğü ve sözlü

kültür olarak yaşayan şahsiyetler ve hayır müesseseleri olarak kalmıştır.

Sonuç

Bolaman ve Melet havzaları içerisindeki Ordu yöresi, Malazgirt Savaşı sonrası başlayan Anadolu fütuhatıyla beraber köklü bir siyasi ve demografik dönüşüme girmiştir. Gerek küçük akınlarla Rum Selçuklularının gerek Danişmend ailesinin akınlarıyla beraber bölge fethedilmeye çalışılmışsa da uzunca bir süre başarılı olunamamıştır. Özellikle Köseadağ Savaşı'nın ardından Rum Selçuklularının İlhanlı hâkimiyetine girmesiyle siyasi istikrarsızlıktan doğan ve kendi bölgelerinde hanedanlaşan beylikler Osmanlı hâkimiyetine kadar bölgelerinde hüküm sürmüşler ve havalilerini iskân, imar ve fethetmişlerdir. Burada özellikle karşımıza Ömer Lütfi Barkan'ın Kolonizatör Türk Dervişleri tezi devreye girmektedir. Nitekim Karadeniz coğrafyasında da farklı bir ahval yoktur. Yaklaşık 140 sene bölgeyi idare eden Bayramoğlu-Hacıemiroğlu Beyliği 1390'larda Ordu'yu fethetmiş ve hem kıyıdan ama özellikle iç kesimlerden sahile yayılarak bölge iskâna ve fethe açılmıştır. Beyliğin bölge ile kurduğu derin ilişkiler özellikle yer adlarından ve tarihî kayıtlardan anlaşılmaktadır. Özellikle nüfuzlarını ve otoritelerini zaviyeleri, camileri ve tekkeleri vakıflarla destekleyerek hissettirmişlerdir. Özellikle beyliğin yönetim ve Osmanlıların kaza merkezi olarak kullandığı Eskipazar yöresi, Şîr Abdal, Şeyh Abdullah, Yakub Halife zaviyeleri burada ehemmiyetli rollere sahiptir. Sadece beylik zamanındaki

faaliyetleriyle değil aynı zamanda Osmanlı hâkimiyetiyle medreseler, aşhaneler, misafirhaneler vasıtasıyla halkı irşad etmişlerdir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi)
 - AE.SAMD. 1/2, 167.
 - TT. nr. 52.
 - TT. nr. 387.
 - TT. nr. 716.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
 - VD nr. 582.
 - VD nr. 582/1.

Kitaplar ve Tezler

- Azîz b. Erdeşîr-i Esterâbâdî. Bezm u Rezm (Eğlence ve Savaş). çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Barkan, Ömer Lütfi. Kolonizatör Türk Dervişleri ve Süleymaniye Camii ve İmareti Muhasebesi (1585-1586). haz. Coşkun Çakır. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2013.
- Fatsa, Mehmet. Ordu-Giresun Yöresinin Beylikler Dönemi. ed. M. Hanefi Bostan - vd. Kocaeli: Kocaeli Sağlık ve Teknoloji Üniversitesi Yayınları, 2024.
- Öz, Mehmet - Acun, Fatma. Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VII: Karahisar-ı Şarkî Sancağı Mufassal

Avârız Defteri (1642-43 Tarihli). Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008.

• Özdemir, Erol. Ruy Gonzalez Clavijo'nun Seyahatnamesi ve Kritiği. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

• Sümer, Faruk. Çepniler: Anadolu'daki Türk Yerleşmesinde Önemli Rol Oynayan Bir Oğuz Boyu. haz. Şükrü Çavuş - Muhammed Özler. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2024.

• Yediyıldız, Bahaeddin. Ordu Tarihinden İzler. Ordu: Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Yayınları, 2018.

• Yediyıldız, Bahaeddin - Üstün, Ünal. Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları II: 1485 Tarihli Tahrir Defteri. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002.

Makaleler ve Ansiklopedi Maddeleri

• Emecen, Feridun M. "XIV. Asır Doğu Karadeniz Tarihinden Bir Safha: Hacıemiroğulları, Giresun ve Kuşdoğan Bey İlişkisi Hakkında Neler Biliyoruz?". Karadeniz İncelemeleri Dergisi 13/25 (2018), 133-144.

• Günay, Hacı Mehmet - Yediyıldız, Bahaeddin. "Vakıf". TDV İslâm Ansiklopedisi. 42/475-486. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

• İltar, Gazanfer - Fatsa, Mehmet. "Ordu Şehrinin Kuruluşuna Öncülük Eden Vakıf

Eserlerinden Eskipazar (Hacı Emir İbrahim Bey) Camisi". Vakıflar Dergisi 58 (2022), 9-41.

• Tellioglu, İbrahim. "Panaretos Kroniğinin Türklerle İlgili Bölümleri". Türk Dünyası Araştırmaları 143 (2003), 63-68.

• Tellioglu, İbrahim. "Trabzon Rum Devleti'nin Kuruluşu Hakkındaki Tartışmalar". Erdem 14/41 (2004), 139-146.

BU BİR HASTALIK

Yazar: Erkam Yılmaz

Medeniyetimiz, ilk nefeslerini alabiliyor oluşundan şimdiye dek bin farklı meşakkat ile yoğurulmuş ve ayrıca türlü hastalıkların *samimi teşvikiyle* birlikte yaşam arzusu diri tutularak bugünlere sürüklenmiştir.

Gerçek dünyada bir dönem, bir ülke veya bu evrende hiçbir tür yoktur ki, onda herhangi bir problemten şikâyet edilmesin veya hastalıklardan yakınılmasın.

Anlaşıyor ki, sürmekte olan düzene ait deneyimlerin basit gerçekliği, tabiatın bu hastalıklar olmadan yaşayamayacağını bize karşı defaatle ispatlamaktadır.

(-ki zihnimiz ve onun kavuştuğunu zannettiği “hakikatler bütünü”, tabiatın bu ısrarına karşı devamlı eksik kalmaktadır. Bu eksiklik hâlinin devamlılığı, gelişim arzusunun şimdilik tükenmediğini delillendirmektedir.)

Konunun ve kastımızın doğru bir biçimde kavranabilmesi için buraya bir virgöl koymamız gerekiyor. Giriş paragrafında kullandığımız ‘samimi teşvik’ ifadesi, ‘doğal ve insani hastalıklar’ için geçerlidir. Bunlar tasarlanmamış, biçimlendirilip ayrıca stratejik maksatla kullanılamayan, yani bizzat tabiatın kendisinden türeyen hastalıklardır. Ve henüz bunları nüfuz edebildikleri her bir noktadan uzaklaştıramayacak oluşumuz basit gerçekliğimizde bir kesinlikle iç içedir.

Fakat, “hastalık” diyerek ‘tehdit’ vasfına sıkıştırdığımız bu talihsizliklerin arasında öyleleri de vardır ki, onlar bedeni örselediği kadar ruhu da terbiye edip, zihin için yeni tefekkür kapılarını rıza beklemeksizin açarlar. Eğer bünye en sonunda şifa ile buluşursa, ömrümüzde bir öğretmenin anlatarak bize katamayacağı dersleri dahi biz o hastalıklardan almış oluruz. Bir öğretmene karşı çoğunlukla borçlanamayacağınız kadar bir şahsiyeti, kimi zaman bir hastalığa borçlu olabiliriz.

Kısaca bu hastalıklar, insanî hastalıklardır ve aynı şekilde insaniyete dönüklerdir. Bunların (pandemi vb. gibi toplum için yok oluş tehdidi taşıyan durumlar haricinde) zararı bireysel ölçeklidir.

Asıl konumuz ise bu biçime özellik itibariyle yakın olan fakat sonuçta -insanlıktan uzaklaşmanın koçbaşısı olma- vasfını taşıyan hastalıklardan biridir. En başta anlattığımızın tam manasıyla zıttına yönelen bu parazit, insanın benliğine karşı “samimi” de değildir.

Tasarlanan ve stratejik odak noktalarının zihniyetiyle çalıştırılan, tabiatımızdan dolayı var olan ancak bu tabiatın -kendiliğinden- türemeyen ve insanî sistemleri hedefleyen bu hastalığa bugünkü medeniyetin çoğunluğu -çeşidi sayılı olmayan- türlü rastlantılarla

yakalanmıştır. Halihazırda kalabalıklara bulaşmış olmasına rağmen somut zararlarının *normalden ayırt edilebilmesinin* zorluğundan olsa gerek, önemsiz görülen ve “nasıl olsa çözülür” tarzı bir laubalilikle geçiştirilen -bazen de geçiştirilmesi istenen- bu hastalık, nihayetinde koca bir medeniyeti tehdit edebilecek mutasyonlara da çoktan uğramıştır.

Umuyorum ki, şu noktada aramızdan hemfikir olmayanımız yoktur:

Biz insanlar, mutlu olmaktan da ziyade, özünde mutsuz olmak istemeyen canlılarız.

Çoğunluğumuz, alışkanlıklarımızı, düşünce biçimimizi veya planlarımızı bizi mutsuz edebilecek birtakım noktalardan ve olabildiğince de zorluklardan uzak tutarak şekillendirmeye eğilimliyiz. Sonuçta eğer o **noktalara** dokunmamayı başarabilirsek, geriye kalan ömrümüzün eskisine nazaran daha **anlamlı** ve bu doğrultuda yaşanabilir olduğunu zannederiz.

Fakat tecrübe de etmiş olabileceğiniz üzere, anlam böylesine basit bir denklemle sabitlenememiştir. Ona keza mutluluk, tehlikeler ve risklerden uzak durarak, dilediğimizde yerinden yolabileceğimiz bir ot parçasından ibaret değildir. Fakat ne yazık ki insan ve hakikatte onun ruhunun baş düşmanı olan nefis, işte bu saydıklarımızı en basit yöntemlerle temin etmeye yahut bunun zannına kapılmaya azımsanmayacak derecede meyillidir.

İşte ömrümüzün ilk zamanlarında zihnimizin tam da merkezinde yer alan

bu zaaf, ilerleyen yıllarda şahsiyet ve dolayısıyla irade -aile tarafından bireye kazandırılmadığında- daha da kökleşir ve bahsedeceğimiz hastalıklara karşı bir davetiye formunu alır.

İrade, düşünce, amaç ve anlam. Aslında bunlar resmen beynimizde birbirine tutunan bir zincir gibidir ve pas tutup işlevlerini kaybetmemeleri için ömür boyu aynı devamlılıkla çalıştırılmaları gerekmektedir.

Eğer bu zincirde bir madde dahi akamete uğrarsa, özellikle anlam zayıflar ve oluşturduğu boşluğun önü alınamazsa, yerini başka nesneler veya ‘uğraşlar’ doldurur.

Nihayetinde bu kökleşen zaafi takiben, anlamsızlıkla amaçsızlığın pençesinde içten içe kıvranan zihin, kendisine o emeksiz hazzı bahşeden sahte varlığa ve varlıklara karşı durdurulması güç bir arzu geliştirir. Oluşan boşluğa sirayet eden sahtelik, biraz daha ileri gidip artık amaç doğrultusundaki anlamı önemsizleştirerek yerine iyice yerleşirse, artık bünyede bir bağımlılık hâlinin geliştiğini kabul etmememiz için hiçbir sebep kalmamış demektir. Eylem binbir türlü zararlı sonuca sebep olsa da, anlık bir mutluluğun, bilinirliğin ve uyuşmuşluğun getirdiği o ferahlığın (!) tesirindeki bünye için geri dönüş, artık çok zordur.

(Elbet okuyanlar arasından bağımlılığı bir çeşit hastalık olarak değerlendiriyor oluşumuzu yadırgayanlar olacaktır. Bkz: Bağımlılık, Dünya Sağlık Örgütü tarafından “kronik ve tekrarlayıcı bir beyin hastalığı” olarak kabul edilir.)

Madde ve alkol bağımlılığı, insan ve sistem iş birliği ile kendiliğinden kriminalize edilip kolektif bilinçaltımızda yerini bulabilmişse de, görünüş itibariyle onlardan farklı olan ancak özünde aynı uyuşturucu etkisini yaratabilen türdeşlerine karşı böyle bir bakış açısı henüz maalesef toplum tarafından kazanılamamıştır. Uyuşturucu kavramını, günümüzde git gide darlaşıp önemsizleşen bir bakış açısından çıkartıp topluma -topluma rağmen- duyurmak ve propagandasını yapmak gerekmektedir. Öyle ki, madde bağımlılığı diyerek dizi ve filmlere, edebiyata döktüğümüz mesele, sonuç itibariyle sosyal medya bağımlılığından pek de farklı değildir. İkisi de benzer soyutlanmalara, bireyde muhakeme kabiliyetinin azalmasına veya basitleşmesine, hem bireysel hem de toplumsal olarak ayrı ayrı gelişen bir paranoyaya, irade kaybına ve son olarak baştan beri bahsettiğimiz emeksiz hazzın basitçe temin edilebilmesine direkt veya dolaylı olarak yol açmaktadır. Her ne kadar ince farklar elbet var olsa da, netice itibariyle sosyal medyanın günümüz versiyonunun bir uyuşturucu kategorisinde değerlendirilmemesi için hiçbir sebep yoktur. Hatta belki birisinin prestijli ve masum kılınan o görünüşü, ötekinin ‘öcülüğünden’ çok daha fazla tehlikelidir. İyi bir eğitimden nemalanamadığı için aldanmaya elverişli olan milyonlarca insanın varlığı bir kesinlikten ibaretken, böylesine sinsi ve haysiyetsiz sistemlerin hâlâ otoritelerce ayakta tutulması, -çok olmasa da- biraz ilginçtir. Bu araç, merkezde kökleşen bir duygu tatmini haricinde bize ve daha doğrusu insanlığa

ne sunmaktadır? Dün izlemiş olduğumuz falanca tarafından çekilen on beş saniyelik bir videoyu bugün ne derecede hatırlıyoruz? Veya daha geçen hafta falan platformda paylaşılmış komik, niteliksiz bir yazıyı bugün biraz olsun anımsayabiliyor muyuz? İnsanlık olarak meselelerin ve kelimelerin yüzeyselliğinden sıyrılıp, anlam âlemine ne derecede inebiliyoruz? Bu soruların her birinin bizi götürmekte olduğu o ufuğun vahameti, sanıyorum anlaması zor, kompleks bir konu olmasa gerek.

Ki, şu kısma ayrıca değinmemizde fayda var. Bize karşı tehlikeli gözükmeyen bu katilin, katilliğini konuşturduğu tek alan maalesef ki bireyin kendisinden ibaret değildir.

Birey bir milletin, bir ailenin ve dosdoğru bir sistemin parçası olduğu için, onda meydana gelen bu bozulmalar süreç içerisinde gayet tabii yayılır ve farklı zamanlarda çeşitli yansımalarla kendisini kalabalıkta belli eder. Bu konuda daha şimdi diyebileceğimiz bir vakitte ülkemizde cereyan etmiş olan okul saldırılarına ve teşebbüslerine dikkat çekmemiz lazımdır. Bu acı olaylara bakınca, failer aile ihmalkarlığı yüzünden daha kendi şahsiyetlerini kazanamamışken, başkaları tarafından onlara çürük bir şahsiyet giydirildiğini anlayabilmek için herhangi bir unvan edinmiş olmaya ihtiyacımız yoktur. Ailenin bireyden esirgediği anlamın zihinde oluşturduğu o boşluğu, farklı milletlerden hasta ruhlu kişilerin bambaşka dert ve tasalarla doldurduğu ve bu süreç dolayısıyla o acı saldırıların gerçekleştiği açıktır. Bu süreci

kolaylaştıran, gözetime ve anlama muhtaç çocukların üstündeki kontrolü zorlaştıran sosyal medyanınsa olayda ne derece pay sahibi olduğu, faillerin kişiliğinin bu memleketin kaynaklarıyla şekillenmemesinden anlaşılmalıdır. Ondan anca kalan paylar da aileye, eğitim sistemine, öğretmenlerin kendi sınıflarında bile otorite oluşturmamasına ve yönetimlerin tekliğe indirgenme çabasına düşer. (Yazımız vesilesiyle bu trajik olaylarda hayatını kaybeden canlarımıza Allah'tan rahmet, acılı yakınlarına ve Türk milletine tekrardan baş sağlığı dilerim.)

Şimdi bazıları, platformların ‘asıl’ suçlu olmadığını, aslında orada yuvalanan kötü kimselerin suçu oluşturduğunu söylemek isteyecektir. O yüzden şu kısmı biraz açmakta ve vurgulamakta fayda vardır: Şüphesiz bazı insanların huyu doğuştan kötüdür. Doğuştan huyu iyi olanların da her daim iyi kalabileceği mevzu tartışmaya fazlasıyla açıktır. Hâl budur ki çoğu insan taklit yoluyla yetişir ve huylarını bu yollarla pekiştirir. Demem o ki, bir çocuk, bir genç veya genel olarak bir nesil yetişirken, onların kimi “üstün” görüp taklit edebilecekleri toplum için ciddi bir meseledir. Denklem böyleyken, daha neyi nasıl taklit etmesi gerektiğinin farkında olmayan beyinleri ucu bucağı olmayan, sağı solu bilinmez bir deryaya salmak ne derece mantıklıdır? Beş yaşında bir çocuğunuz olsa “başına bir şey gelir” diyerek, akranlarıyla sokağa salamazsınız da, aynı kötülükleri ‘üstün’ görmesini sağlayabilen bir sisteme rahatlıkla nasıl teslim edersiniz? Adama “Bu ne yaman çelişki?” diye sorarlar. O yüzden kastettiğimiz nokta doğru

anlaşılmalıdır. Meselemizin merkezi, ‘kötülüğe elverişlilik’ üzerine kuruludur. Canı sıkılınca dileyen herkesin yalnız bir el hareketiyle kendi kişiliğini algoritmaların ortasına atabilmesinde akıl kârı bir nokta yoktur.

Kaldı ki sebep oldukları yozlaşma bu bireysellik de sınırlı kalamamaktadır. Milli şahsiyetlerden topluma, toplumdan da bireye tesir eden, milletimizin ve milliyetçiliğimizin can damarı olan Türkçe’mizin sosyal medya eliyle geldiği biçim meydandadır. Eğer toplumda buna dair bir farkındalık oluşmazsa, çok değil bundan on sene sonra yalnızca kalıplarla konuşan, ciddi olanla olmayanı ayırt edemeyen kof bir nesle ev sahipliği edeceğiz. Yetmeyecek, geride bıraktığımız ve adına bugün “tarih” dediğimiz hatıraların sonraki nesiller tarafından ciddiyetiyle hatırlanabilmesi de süreç içerisinde giderek zorlaşacaktır. Devlet reislerinin “kamuoyuna duyuru” paylaşımlarıyla onların hemen altında duran “kara mizah” paylaşımlarının arasındaki beyaz ve net çizginin günümüzde ne derece griye döndüğünü anlatmaya sanırım gerek bile yoktur.

Peki ne yapacağız? Milletçe böylesine bir çarpıklığı çözebilmek için hangi yollara başvurmalıyız?

Tabii ki, bu konuda bireysel olarak dikkat edilmesi gerekenler otoritelerin uygulaması gerekenler birbirinden oldukça farklıdır. Biz şimdilik bireysel çözümlere odaklanacak, gerisini tarihin henüz yazılmakta olan sayfalarına emanet edeceğiz.

İlk önce söylemeliyiz ki, yaşanılabilir bir hayatın “rahatlık” kelimesiyle

eşitlenmesinin ne derece yanlış olduğunu anlamak ve bunun bilincine varabilmek son derece önemlidir. Yalnızca rahat hissetmenin yaşanılabilir olabileceği görüşünün yaygınlaştığı bir toplum, eninde sonunda birtakım halüsinasyonların ve hezeyanların yanında sıra dışı hataları da kendi kader çizgisine çekecektir. Fakat bu “rahatlık” obsesyonunu terk etmekle de iş bitmiş değildir. Ailelerin ne için aile olduklarını hatırlaması, çocuklarıyla gerçek ve samimi bir ilişki içerisinde olması elzemdir. Bu doğrultuda evlatlarımızın aile terbiyesi içerisinde kazanmış oldukları şahsiyet, daha sonraları sağlıklı bir biçimde Türklükle beslenip harmanlanabilir. Ancak böylece millete zararlı olmamanın da ötesine geçerek, anlam peşinde koşan, iradesinin farkına varabilmiş “büyük adam”ların yetişmesini sağlayabiliriz. Tabii okumaktan ve düşünmekten korkmayarak, yanlışları eleterek gerçeği o donukluğuna rağmen benimseyerek. Fakat her daim dur durak bilmeden yürüyerek ve bir milli ülkünün saflarına bir gün samimi bir şekilde katılabiliriz... Demem o ki: “*Şahsiyeti yerinde olan ve bir amaç doğrultusunda verdiği emekten de haz alabilen bir insanın bünyesinde kendiliğinden vuku bulan bu “anlam” milli ve sağlıklı bir yaşamın vazgeçilmez parçasıdır.*”

“Kim sadece bugünlük rahatını düşünürse o kötülük yapar fakat yarın kaygı çeker. İyilik dileyen insan ne der, dinle: Hep iyilik et; onu (iyiliği) bir arkadaş edin. İyilik sana bugün hiçbir zarar vermez. Bugünden inan ki onun yararı, yarın olur. Kötü bugün yararlı görünse (bile) yarın zarar verir. Bunu

düşün, anla (iyi belle). İyilik sağ, dikkat et kötülük soldur. Senin solunda cehennem var, cennet sağdadır. Kötü bugün ne kadar huzur içindeyse yarın o kadar pişmanlıkla azap çeker. İyi insan ne kadar taciz görse de yarın pişman olmaz orada (ahirette) işi yolunda gider. Ey Aytoldı, sen şunu gerçek bil, dünyada iyi ad bırakıp da göçersem pişman olmam. (913 -920)”

Kutadgu Bilig

Yûsuf Hâs Hâcib

çeviriler (metin aktarımları)

KAZAK ORDASI'NIN (HANLIĞI'NIN) KURULUŞU¹⁹

Yazar: Muhtar Mağawin.²⁰
Çevirmen: İbrahim Kaldırım.

13. yüzyılın 40'lı yıllarında bayrağını kaldıran, kadim Türk halkının Kıpçak kökenli boylarını birleştiren ulu devletimiz Altın Orda'nın siyasi ve idari yapısı, yönetimi altındaki halkın ekonomik durumu ve coğrafi yapısına göre şekillenmişti. Altay'dan Tuna'nın eteğine kadar uzanan uçsuz bucaksız toprakların sahibi bu devletin Avrupa kısmı "sağ kanat", Asya kısmı ise "sol kanat" olarak kabul edilirdi. Sağ kanat Ak Orda, sol kanat Kök Orda olarak adlandırılırdı. Bu arada eski Türk dilinde "ak" sözcüğünün batı, "kök" sözcüğünün ise doğu anlamına geldiğini belirtmemiz gerekir. Bu nedenle Sovyet döneminde yapıldığı gibi bu iki kanadın yerlerini karıştırmamak gerekmektedir.

Altın Orda'nın Doğu bölgesi yani Kök Orda, bugünkü Kazakistan Cumhuriyeti'nin topraklarını kapsıyordu. Bu büyük devlet içindeki yapı; günümüzün diliyle ifade etmeye çalışırsak, özerk nitelikler taşıyan yani kendine ait idari ve siyasi bir yönetim sistemine sahip, nispeten bağımsız bir yapıydı.

Başkenti Sırderya kıyısındaki Sıgnak şehriydi. Kök Orda'da hüküm süren hanlar da Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuci'nin soyundan geliyordu. Ancak onlar, Ak Orda'da ve İdil (Volga) Nehri

üstündeki Saray şehrinde hüküm süren büyük hana bağlıydılar. Kök Orda halkı kendisini Altın Orda'nın bir parçası olarak kabul ederdi. Savaş günlerinde, savaş nerede olursa olsun Altın Orda'nın binlerce kişilik ordusunun sol kanadını onlar oluşturlardı. Barış zamanındaysa devletin refahı, düzeni ve ünü dışında bir amaçları olmazdı. Ayrıca coğrafi koşullar, göç yollarının durumu ve ekonomik yapı Kök Orda'nın kendine has özelliklerini şekillendirmişti. Bir tarafta Tarbagatay ve Jetisu, öteki tarafta Mangıstau ve Narın kumu, güneyde uzun uzun akan Sırderya Nehri, kuzeyde ise Tümen ve Sibiryta taygalarına kadar uzanan bu topraklarda yaşayan halkın o dönemde siyasi birlikle beraber kültürel bir bütünlük içerisinde olduğu görülmektedir.

1357 yılında Altın Orda'nın ulu hanı Janibek Han öldükten sonra devletin siyasi durumu zorlaşmış, karışıklık ve kargaşa dönemi başlamıştır.

Kazak halkının eski zamanlardan kalan şöyle bir atasözü vardır:

"Nar boynunun kesilip, Berdibek'in öldüğü yer."

Bu atasözünde geçen Berdibek, Janibek Han'ın öz oğludur. Atalarına

¹⁹ "Қазақ Ордасының Құрылуы" Мұхтар Мағауин, Қазақ Тарихының Әліпбесі. – Алматы: Қазақстан, 1995, 208 бет.

²⁰ D. 2 Şubat 1940 – Ö. 9 Ocak 2025, Kazak Türk'ü yazar, tarihçi, akademisyen, edebiyatçı.

benzemeyen, zalim hükümdar Berdibek, taht korkusu nedeniyle kardeşleri de dahil olmak üzere yeğenleri ve kuzenlerini kısacası tüm akrabalarını öldürmüştür. Halkının gözünde “kara yüzlü” olarak anılmaya başlayan Berdibek de aradan 2 yıl bile geçmeden öldürülmüştür. Berdibek’in ölümü sonrasında gerçekten de nar boynu kesilmiştir; yani Altın Orda’nın asıl kurucusu Batu Han’ın soyu tükenmiş ve Cuci Han’ın soyundan gelen diğer hanedan yöneticileri arasında taht kavgaları başlamıştır.

Tarihçilerin hesaplamalarına göre bu karışıklık dönemindeki yaklaşık 20 yıl içerisinde Altın Orda’nın tahtına 14 farklı han oturmuştur. Hiçbiri kendi isteğiyle tahta oturmamış ve sonuç olarak kendi aralarında savaşır birbirlerinin sonunu getirmişlerdir.

İşte o sırada, Kök Orda hanedanı da Altın Orda tahtına geçmeye çalışmıştır. Hanedanın içinde ulu han derecesine yükselen, Saray şehrinde az çok hakimiyet kuran hanlar; Orıs Han, Toktamış Han ve de Barak Han olmuştur.

Ancak o günlerde Altın Orda’nın güneşi çoktan batmıştı. Bolluk ve birlik azalmıştı. Devletin gücü de bitmek üzereydi. Altın Orda tahtında kalıcı bir yer edinemeyen Orıs Han’ın ömrünün son zamanları da Orta Asya’dan çıkan büyük savaşçı Aksak Timur ile savaşıyor geçmişti.

Toktamış Han ise bu mücadele sırasında hayatını kaybetmişti.

Altın Orda’nın ulu tahtına geçmesine rağmen kalıcı bir güce sahip olamayan

Barak Han da kalan tüm gücünü Kök Orda’nın itibarını yüceltmek için kullanmıştı.

Aksak Timur ile Toktamış Han arasındaki savaşlar sürerken biz Sırderya bölgesini kaybetmiştik. Barak Han, Aksak Timur’un torunlarıyla ve özellikle de ünlü hükümdar Uluğ Bey ile durmadan savaşıyor ve onları yenilgiye uğratiyordu. Sırderya bölgesini, Sıgnak, Otrar, Savran ve Türkistan şehirlerini de geri almıştı. Büyük bir orduyla karşı saldırıya geçen Uluğ Bey ve kardeşi Muhammed Jakue’yi Semerkant yakınlarına kadar kovalamış, Timur hanedanının ana yurdu olan Maveräünnehir’in bazı bölgelerini yağmalamış ve bol ganimetle kendi yurduna dönmüştü.

Bu dönemde Kök Orda tamamen bağımsız bir yapı olarak öne çıkıyordu.

Eğer “Kök Orda” sözünü belirli bir tarihi döneme ait sembolik bir ad olarak kabul edersek hem toprakları bakımından hem de halkının boy yapısı bakımından bu güçlü ulus; ortak veya başka bir devlete ait bir parça değil, doğrudan bize ait olan bir yapıydı. Bu doğrultuda ilerleyip büyümemiz mümkündü ama beklenmedik bir anda ulusun birliği ve düzeni bozulmuştu.

Dönemin tarihçileri tarafından akıllı ve cesur bir savaşçı olarak değerlendirilen Barak Han, savaş esnasında, düşmanla çarpışırken değil, kendi ordusunun içindekiler tarafından öldürülmüştür. Daha önce kendisine bağlılık bildirmiş ve hanın hizmetine girmiş olan Nogay beylerinin attığı bir ok sonucu hayatını kaybetmiştir. Yıl 1428’dir.

Sonuç olarak, tamamen dağılma dönemine girmiş bulunan Altın Orda'nın doğu bölümünde de halkın düzeni ve birliği bozulmuş, ülkedeki huzur yok olmuştur.

Bu dönemde iktidar olmak isteyen her sultan kendi hanlığını kurmaya çalışmıştır. Bu sultanların içinden; Cuci'nin oğullarından biri olan, Şiban'ın soyundan gelen Ebulhayır Han başarılı olmuştur. Ebulhayır Han kısa süre içerisinde Kök Orda'yı eski kudretine yaklaştırmış olsa da tam anlamıyla bir birlik kurmayı başaramamıştır. Aynı zamanda eskiden taht sahibi olan diğer hanedanlar açıktan bir şekilde kılıç çekip savaş ilan etmese de Ebulhayır Han'ı tahttan indirme yolundaki siyasi savaşlarını sürdürmüşlerdir.

Bu arada tek sorun taht mücadelesi değildir. Her bir sultanın arkasında topluluklar yaşıyor ve bu topluluklar içerisinde ülkenin geleceğinin biçimlenmesi konusunda anlaşmazlıklar yaşanıyordu. Yerleşik yaşama daha yakın durmakta olan Ebulhayır, Orta Asya bölgelerine eğilim gösteriyor ve buna bağlı olarak ülkenin yaşam koşullarına ve geleneklerine de farklı bir açıdan bakıyordu. Ancak Ebulhayır'a karşı çıkan Orda Ejen ve Tokay Temir hanedanları ata geleneklerini her şeyin üstünde tutuyordu.

Zaman geçtikçe siyasi kavga açık bir savaş haline gelmişti. Daha düne kadar Kök Orda'da hüküm süren Orıs Han'ın torunları Kerey ve Janibek sultanlar, Ebulhayır'ın yönetimini reddetmişlerdi. Onlarla hareket eden halkları arkalarına alıp göç ederek Kozybaşı denilen

bölgeye, Şu Irmağı'nın kıyısına yerleştiler. Burada yeni ve bağımsız bir hanlığın bayrağını diktiler. Bu yeni devlet Kazak Ordası adını almıştı. Ünlü Orta Çağ tarihçisi Muhammed Haydar Dulati'nin aktardığına göre bu olay 1456 yılında gerçekleşiyordu.

1456 yılı, özgürlük peşindeki Kerey ve Janibek'in yeni bir devletin bağımsızlığını ilan ettiği dönüm noktasıdır. Bu olay, Kazak halkının tarihinde devlet yapısının ortaya çıktığı ve "Kazak" adıyla yenilenmiş bir etnik topluluğun doğduğu tarih olarak kabul edilmelidir.

Daha sonralarda bazı araştırmacılar; 1465 yılını, 1470 yılını ve hatta daha da sonraki tarihleri belirtmektedir. Onların düşüncelerine göre Kazak Hanlığı'nın kurulması ve güçlenmesi Ebulhayır Han'ın ölümünden sonra gerçekleşmiştir. Bu görüş, aradaki 12 yıllık süreyi hesaba katmamaktadır. 1465-1470 yılları devletin kurulduğu yıllar değil güçlendiği ve kendi bağımsızlığını diğer devletlere tanıttığı yıllardır. Sonuç olarak tüm bunlar Kazak tarihinin başlangıcını olabildiğince geç bir tarihten ele alma amacının bir belirtisidir.

Kerey ve Janibek'in peşinden gidip Kazak halkı olarak bölünen topluluk yaklaşık olarak 200 bin kişiymiş. O dönem için yüksek bir sayı olsa da geniş topraklarda kalan akrabalarının sayısı bundan altı-yedi kat daha fazlaydı.

Şu Irmağı ve Aladağ eteklerini yurt edinen halk; gücünü toplayıp, siyaseten daha kuvvetli bir döneme geldiğinde eski Kök Orda topraklarını tamamıyla geri alma yolundaki mücadelesine

başlamıştı. Komşularıyla aralarında geçen ve başarıyla sonuçlanan çarpışmaların yanı sıra amaçlarıyla doğru orantıda ilerleyen tarihi süreç neticesinde yaklaşık 10 yıllık bir sürenin ardından büyük bir güce sahip olmuşlardı.

Kazak olarak ayrılan halkı yok etmeye çalışan Ebulhayır'ın gücü yetmediği için kendi ulusuna haber salıp asker toplamaya başlamıştı. 1468 yılında Volga (İdil) Nehri kıyısında büyük bir ordu kurup Kazak Hanlığı üzerine yürüdü. O dönemde yaşamış, nispeten Ebulhayır Han ve Şiban soyuna yakınlık duyan tarihçilerin anlatımlarına göre, büyük ordu Kazak yurtlarının sınırına ulaşıp Aladağların etekleri görünmeye başladığında, beklenmedik bir zamanda soğuk bastırır. Sefere giden askerler durmak ve havanın ısınmasını beklemek zorunda kalır. Soğuğun etkisi azaldığında ordu yeniden ilerlemek ister, fakat tekrar soğuk hava gelir. Büyük ordu mecburen bekler. Sonunda sefer başarıya ulaşamaz ve Ebulhayır burada ağır bir hastalığa yakalanarak ölür.

Bizim bütün tarihimiz, düşman ülkelerin, düşman olmasalar bile yabancı milletlerden kişilerin eliyle yazılmıştır. Dikkat edersek, Ebulhayır Han'ın sefer yolunda duraklamasını sadece havaların soğumasıyla açıklamak mantığa uygun gelmemektedir. O dönemde kuru soğuk bir yana, dondurucu kış bile kanlı seferlere, büyük savaflara engel olamamıştır.

Bizce Ebulhayır'ın hedeflediği bölgeye ulaşmadan durmak zorunda kalmasının

tek nedeni, emrindeki askerlerin Kazak olarak ayrılmış halka saldırmaya kesinlikle karşı çıkmalarıydı. Çünkü Kerey ve Janibek'in bayrağı altında toplanan halk ile Ebulhayır'ın bayrağı altındaki halk aslında tek bir millettir. Hepsi Alaş halkının evlatlarıydı; daha sonra ortaya çıkacak üç büyük boyun atalarıydı.

Gerçekten de öyle oldu. Ebulhayır Han'ın ölümünden sonra ordusu dağıldı. Önceki hükümdarlarına sadık soyluların bir kısmı Ebulhayır Han'ın oğlu Şeyh Han'ı destekledi. Ancak, o da çok uzun sürmeden Kazak halkıyla olan mücadelelerden birinde can verdi. Böylece, bayrağı ilk kez kaldırdıktan sonra, henüz 12 yıl geçmişken Kerey ve Janibek ata yurduna tamamen sahip oldular.

Kazak Ordası eski Altın Orda'nın doğu bölümü olan Kök Orda topraklarına tamamen yerleşti. Önceden ata topraklarında yaşayan Türk-Kıpçak boyları şimdi Kazak ismiyle anılmaya başlanmıştır.

Kazak Ordası halkının sayısı bir milyondan fazlaydı. O dönemde nüfusu bir milyondan fazla olan nadir devletlerden biriydi.

Kazak Ordası'nın kuruluşu ve bunun sonucunda Kazak adını alan halkın tarih sahnesine çıkışı, bir halkın başka bir halkı fethetmesi ya da bazı toplulukların yeni bir bölgeye gelip yeni bir devlet kurması sonucunda gerçekleşmiş bir olay değildir. Bu olay; dili, görünüşü, dini ve gelenekleri ortak olan akraba boyların, yani etnik açıdan büyük ölçüde şekillenmiş bir topluluğun,

yeniden canlanan bir devlet çatısı altında bir araya gelmesiydi.

Göktürk Kağanlığı bizim kökenimiz, ilk ulu devletimiz; Altın Orda ondan sonraki atalarımızın kurduğu şanlı ulusumuz; Kök Orda, Kazak halkının etnik birliğine yol açıp devlet sistemini şekillendiren öz babamız ise; Kazak Hanlığı bizi kendi adımızla ortaya çıkaran ve halkımızı bir kültürel topluluk olarak tamamen birleştiren yapı oldu.

Kazak Hanlığı, kadim Türk boylarının bir kısmını ata yurtta bir ulus olarak birleştirmekle kalmayıp, onların bir halk olarak varlığını sürdürmesine de imkân sağladı. Önceki Altın Orda topraklarının diğer tarafındaki kardeşlerimiz yok olup, ezilip, baskı altında kalırken; Kazak bayrağını kaldıran topluluk kendi devletini korudu ve uçsuz bucaksız topraklarını gelecek nesillere miras olarak bıraktı.

Bizim için tarihimizin hangi dönemi olursa olsun değerlidir; önemli dönemlerde bayrak taşıyan atalarımızın hepsi saygıya layıktır. Fakat geçmişten günümüze tarihte yeri bambaşka iki kişi devlet adamı vardır ki, bunlar ilk iki hanımız: Kerey ve Janibek'tir. Bunların, Kazak Ordası'nın kuruluşunda hangisinin lider, hangisinin yardımcı olduğunu söylemek mümkün değildir. İkisi de bilge, ikisi de yiğittir. Alaş'ın yetiştirdiği eşsiz evlatlarıdır. Soylarına bakarsak, kadim Türklerin Kıyat boyundan köken alan ve Kazakların üç büyük boyuna da ortak olan "Töre" boyundandırılar. Ataları Cengiz Han'dır, devamında Cuci Han, Tokay Timur, Öz Timur, Koja ve Badigül gelmiştir. Onun

oğlu ise meşhur Orıs Han'dır. Orıs Han'ın yedi oğlu arasından büyükleri Toqtakiya Han, ortancası Quyurşıq Han idi. Toqtakiya Han'dan Bolat doğdu; Bolat'tan ise Kazakların hanı olan Kerey Han dünyaya geldi. Quyurşıq Han'dan ünlü Barak Han doğdu; Barak'ın oğlu ise Kazakların hanı Janibek Han oldu. Yani Kazak Hanlığı'nın kurucuları olan Kerey Han ve Janibek Han üçüncü kuşakta birleşen akrabalar. İkisi de Kök Orda'yı güçlendiren Orıs Han'ın torunlarıydı.

Kazak Ordası kurulduğunda önce yaşı daha büyük olan Kerey, beyaz keçe üzerine oturtularak han ilan edilmişti. Kerey'in tam olarak hangi yılda öldüğü bilinmemektedir. Ondan sonra Janibek Han yönetimi devraldı. Muhtemelen Kazak halkının Ebulhayır Han'ı yenerek kesin biçimde bağımsızlığını sağlaması Janibek döneminde gerçekleşmiştir. Yeni hanlığın devlet yapısı ve hukuk düzeni de büyük ihtimalle onun zamanında şekillenmiştir.

Janibek'in Kazak tarihindeki özel yerinin göstergelerinden biri şudur: Halkın hafızasında o, evliyaya denk görülen, akıllı ve adaletli bir han olarak yer etmiştir. Bu yüzden tarihte ona sadece "Janibek Han" değil, "**Az-Janibek Han**" denilir. Az-Janibek, yalnızca Kazak halkının temelini sağlamlaştıran ve devletini yerleştiren büyük bir han değil, aynı zamanda büyük bir hanedanlığın kurucusu sayılır.

Kazak Hanlığı'nın kudretli hükümdarları ve Kazak halkının önde gelen evlatları olan: Kasım Han, Hak-Nazar Han, Tawekel Han, Esim Han, Jangir Han, Tauke Han, Abılay Han,

Kenesarı Han, Şokan Ualihanov, Alihan Bökeyhan gibi isimlerin tamamı, kutsal kabul edilen Az-Janibek Han'ın doğrudan soyundan gelmektedir.

Türk halklarının önceki bin yıllık tarihinden gelen gelenek ve devlet düzeni temelinde, son iki buçuk asır boyunca ortaya çıkan bu seçkin soy; yani Cengiz Han – Cuci Han – Orıs Han – Az-Janibek Han hanedanı, halkını tarihin bütün zorlu geçitlerinden geçirerek Kazak Hanlığı denilen büyük ve güçlü devletin bayrağını ayakta tutmuştur.

Kazak halkının millî sloganı "**Alaş**" idi. Devlet arması ise "**Töre Tamga**" (Baş Damga) olarak adlandırılan, kökleri eski Türk dönemine uzanan ve Altın Orda zamanında şekillenen üç parçalı Töre Damgası'ydı. Devletin bayrağı ise Töre damgalı kırmızı bayraktır. Kazak Hanlığı'nın başkenti, tüm Türk dünyasının ziyaret merkezi olan Hazret-i Sultan Türbesi'nin bulunduğu kutsal Türkistan şehriydi.

BİLİM İNSANI SERİK JUBANDIQUULI BERMAĞAMBET'İN ARAŞTIRMALARI BAĞLAMINDA K. EBUBEKİR'İN EDEBÎ YARATICILIĞI²¹

Yazar: Sultangaliyeva Janat Salimkerekızı.²²

Çevirmen: Çağın Küten.

Özet

Bu bilimsel makalede, Kazak edebiyat bilimi bünyesindeki bölgesel araştırmaların gelişimine katkıda bulunan bilim insanı Serik Bermagambet'in bilimsel mirası ele alınmaktadır. Özellikle, onun Kerderi Ebubekir'in eserlerini incelemedeki özgünlüğü; bölgesel edebiyat bilimi ile dini aydınlanma meselelerini süreklilik arz edecek şekilde analiz etmesi yönüyle geniş bir biçimde irdelenmektedir. Serik Bey'in metodolojik yaklaşımları ve Kazak edebiyatı tarihindeki yeri belirlenmektedir. Makalede ayrıca, yazarın bölgesel edebiyat sürecini incelemedeki metodolojik ilkeleri, bilimsel çalışmalarının içeriği ile önemi analiz edilerek ulusal edebiyat bilimindeki konumu tanımlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel edebiyat bilimi, edebî süreç, ulusal edebiyat, kültürel alan, bilimsel miras, folklor, gelenek.

Serik Bermagambet; yaradılıştan gelen üstün yeteneğini ve metanetli karakterini, derin zekasını ve bilgisini milletin onurunu korumaya ve genç nesli eğitmeye adanmış bir şahsiyetti. O,

bu yolda kalemiyle topluma hizmet etti. Abay'ın ifade ettiği gibi, insanın gerçek mahiyetini belirleyen "sıcak bir gayret, nurlu bir akıl ve sevgi dolu bir yürek" vasıflarını eserlerinin merkezine yerleştirerek halkının derin teveccühünü ve saygısını kazanmış müstesna şahsiyetlerden biri oldu.

Bilge bir eğitimci olarak ömrünü, edebiyat tarihi ile genel tarihin birbiriyle olan sıkı bağında hakikati aramaya vakfetti. Bu yöndeki araştırmalarının bir sonucu olarak, ulusal bir hazine niteliğindeki Kazak edebiyat biliminde; özellikle dini-aydınlanmacı çizgideki edebi miras ile bölgesel edebiyat meselelerini çok yönlü bir şekilde ele alarak ardında kıymetli eserler bırakan büyük bir ilim insanıydı. 1995 yılında **"Dinî Aydınlanmacılık ve Ebubekir (Kerderi) Borankuloğlu'nun Edebi Mirası"** başlığıyla bilimsel çalışmasını yürüterek doktora tezini savunmuştur.

Bir bilim insanı olarak Serik Bermagambet, Ebubekir mirasının tanınmasına önemli katkılar sunmuş; şairin hayatı ve yaratıcılığındaki müphem noktaları aydınlatmıştır.

²¹ К.Әбубәкір шығармашылығы - ғалым Серік Жұбандықұлы Бермағамбет зерттеулері контексінде

²² K. Jubanov Aktöbe Bölge Üniversitesi'nde doçent, filolog.

Şairin mirasını derinlemesine anlamak için her şeyden önce onun insani tabiatını ve toplumsal kimliğini çok yönlü bir şekilde incelemeyi odağına almıştır. Özellikle Ebubekir'in eserlerinde iman, ahlak ve ilme davet fikirlerinin geniş yer bulduğunu; şairin *tolgau* ve *termelerindeki* felsefi derinliği, üslubundaki dilsel motifleri ve sanatsal özellikleri ortaya koymaya gayret etmiştir. Hangi eserini ele alırsak alalım, araştırmacının temel düsturu; edebiyatın her dönemine fikir hürriyeti ve akli bağımsızlık perspektifinden bakmaktır.

S. Bermagambet bu meseleleri tarihî bağlamda, dinî-aydınlanmacı hareketle ilişkilendirerek Kazak toplumunun manevi gelişimi perspektifinden ele almıştır.

S. Bermagambet, Kerderi Ebubekir'in yaratıcılığını yalnızca şairlik yönüyle değil, onun dinî-aydınlanmacı görüşleriyle sıkı bir bağ içerisinde değerlendirir. Bilim insanı; Ebubekir'in şiir ve *tolgaularındaki* İslami dünya görüşü, ahlaki ilkeler ve toplumsal düşüncelerin sürekliliğini bilimsel düzeyde temellendirir.

Bu bağlamda araştırmacı, şairin yaratıcılığını Kazak bozkırındaki dinî aydınlanma hareketinin bir tezahürü olarak değerlendirir. Yani Kerderi Ebubekir yalnızca bir şair değil, aynı zamanda halka manevi yön veren aydınlanmacı bir şahsiyet olarak tanınır.

Bilim insanının temel yeniliği, Kerderi Ebubekir'in mirasını bölgesel edebiyat bağlamında ele almasıdır. O, Batı Kazakistan bölgesindeki edebî süreçleri analiz ederek o yöreye has özellikleri

belirler. Bu sayede Kazak edebiyatının bütüncül bir sistem olmakla birlikte, kendi içinde bölgesel farklılıklara sahip olduğunu kanıtlar.

Serik Bermagambet, bölgesel edebiyat bilimini bağımsız bir bilimsel disiplin olarak geliştirmenin önemini ortaya koyar. Ona göre, her bölgedeki edebî mirasın kapsamlı bir şekilde incelenmesi, ulusal edebiyatın tam anlamıyla anlaşılmasına imkân sağlar.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bilim insanının en önemli çalışma sahalarından biri bölgesel edebiyat bilimidir. Kazak edebiyat biliminde bölgesel yaklaşımın gelişmesi, ulusal edebiyatın daha derinlemesine tanınmasına ve yerel özelliklerin tespit edilmesine olanak tanır. Kısacası bölgesel edebiyat bilimi, edebiyatın "yerel bağlamda" kavranmasını sağlar; ancak bu alandaki araştırmalarda veri eksikliği, teorik sistemleştirme ve değerlendirme sorunlarıyla sıkça karşılaşilmektedir.

Bu açıdan bakıldığında; pek çok yerel şair ve yazarın eserlerinin tam olarak incelenmediğini, el yazmalarının ve nadir eserlerin sistematik bir şekilde korunmadığını gören; dil, üslup ve tema bakımından bölgeye has niteliklerin bilimsel temellere oturtulmasının özel bir araştırma gerektiren kıymetli bir fenomen olduğunu kavrayan Serik Bermagambet'in, **bölgesel edebiyat bilimi mirasını bilimsel dolaşıma ilk kazandıran kişi** olduğunu söyleyebiliriz.

Bilim insanının temel amacı; büyük ölçüde araştırılmadan kalmış bölgesel şahsiyetleri tanıtmak, onların eserlerini

genel Kazak edebiyatıyla ilişkilendirmek ve edebî süreci bölgesel bir perspektifle açıklamaktır.

Bölgesel edebiyat okullarını belirlemek, Kazakistan'ın her bölgesinde oluşmuş edebî gelenekleri incelemek; edebiyatı yalnızca "merkez" üzerinden değil, bölgesel kültürel çevreler aracılığıyla da ele almak o dönemin en önemli meselelerinden biriydi. Bu yaklaşımın Kazak edebiyat biliminde kritik bir öneme sahip olmasının nedeni, edebî gelişimin çok boyutluluğunu açığa çıkarması ve ulusal edebiyatın bütüncül tablosunu tamamlamasıdır.

Günümüz edebiyat biliminde bölgesel araştırmaların yeri müstesnadır. Edebiyatı yalnızca ulusal düzeyde ele almak yetersizdir; zira her bölgenin kendine has tarihî, kültürel ve dilsel özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikler, edebî eserlerin içeriğine ve biçimine doğrudan etki eder. Bu nedenle bölgesel edebiyat bilimi, ulusal edebiyatı derinlemesine anlamının vazgeçilmez bir yönüdür.

Bölgesel edebiyat bilimi, müstakil bir bilim dalı olarak 20. yüzyılın ikinci yarısında ivme kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde araştırmacılar, belirli bir coğrafi alandaki edebî süreçleri müstakil olarak değerlendirme gerekliliğini kavramışlardır. Bölgesel edebiyat sadece belirli bir yörenin yazarlarını incelemekle sınırlı kalmaz; o bölgenin **kültürel kodunu, dünya görüşünü ve folklorik geleneğini** de kapsar.

Bölgesel edebiyatı incelemeye yönelik somut bilimsel yöntemler henüz tam olarak kurumsallaşmamıştır. Çoğu

durumda araştırmalar betimleyici düzeyde kalmaktadır. Bunun sebebinin, kaynak yetersizliği ile bazı bölgelerdeki edebî mirasın tam olarak derlenmemesi veya bilimsel dolaşıma sokulmaması olduğunu düşünmekteyiz. Burada dikkate alınması gereken bir diğer husus, bölge ile ulusal edebiyat arasındaki ilişkidir. Bölgesel edebiyatı ulusal edebiyatın bir parçası olarak ele alırken, aradaki sınırları belirlemek karmaşık bir mesele teşkil etmektedir. Bölgesel edebiyatta yerel dil özelliklerine sıkça rastlanması, bunların incelenmesi ve analizinde zorluklar yaratabilmektedir.

Bölgesel edebiyatın birkaç belirgin özelliği ile öne çıktığını biliyoruz:

Yerel temaların baskınlığı,

Folklorik unsurların bolluğu,

Dilsel özelliklerin korunması,

Doğanın ve coğrafi mekânın sanatsal tasviri.

Bu özellikler edebî eserlere kendine has bir renk katarak onların sanatsal değerini artırır. Güncel gelişim yönlerine baktığımızda; bölgesel edebiyat biliminin bugün disiplinlerarası araştırmalar (edebiyat, tarih, etnografya ilişkisi), dijitalleşme yoluyla edebî mirasın korunması ve bölgesel yazarların uluslararası düzeyde tanıtılması gibi yeni eğilimlerle zenginleştiğini görmekteyiz.

Bölgesel edebiyat bilimi, ulusal edebiyatın çok yönlü kavranmasını sağlayan önemli bir bilimsel sahadır. Bu alanın gelişimi, edebiyat tarihinin eksiksiz ve objektif bir şekilde

incelenmesine yol açar. Gelecekte bu yöndeki araştırmaların metodolojik temellerini geliştirmek, veri tabanlarını zenginleştirmek ve bölgesel edebiyatı küresel bilimsel alana dahil etmek temel görevlerden biridir.

Dolayısıyla, Kazak edebiyat biliminde bölgesel yaklaşımın oluşumu ve gelişimi belirli araştırmacıların isimleriyle yakından ilişkilidir. Bunlardan biri de ömrü vefa etmese de ardında ölümsüz bir miras bırakan bilim insanı ve muallim **Serik Bermagambet** idi. Onun bilimsel çalışmaları, belirli bir bölgenin edebî gelişimini sistematik bir biçimde ele almasıyla temayüz eder.

Araştırmacı, bölgesel edebiyatı ulusal edebiyatın ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirmiş ve onun özgün niteliklerini belirlemek için çaba sarf etmiştir. Bilimsel arayışları; Kazak edebiyatının az çalışılmış alanlarını, özellikle de bölgesel edebiyat ile dinî-aydınlanmacı çizgideki mirasları sistematik olarak incelemesiyle farklılık gösterir.

Bermagambet'in eserlerinde, dinî aydınlanma ile edebiyat arasındaki karşılıklı ilişki derinlemesine analiz edilir. Kerderi Ebubekir'in eserlerindeki dinî kavramların ve ahlaki-etik meselelerin sanatsal düzlemde sunumu, araştırmasının temel odağıdır. Araştırmacı bu doğrultuda, Kazak edebiyatındaki dinî motifleri sadece dogmatik bir açıdan değil, kültürel-manevi bir değer olarak ele alır. Çalışmaları, edebiyat ve dinin etkileşimini bilimsel bir zeminde açıklamaya büyük katkı sunmaktadır.

Serik Bermagambet'in bilimsel külliyatında Kazak edebiyatındaki dinî-aydınlanmacı akım merkezi bir konumdadır. Bu yöndeki araştırmalarının temel nitelikleri; Kazak edebiyatındaki İslami dünya görüşünün yansıması, dinî şairlerin eserlerinin edebî-sanatsal bir fenomen olarak değerlendirilmesi ve 19-20. yüzyıllardaki aydınlanmacı şiirin halk bilincini uyandırmadaki rolünün ortaya konulmasıdır.

Dinî-aydınlanmacı şairlerin yaratıcılığını incelemeye cesaretle girişen araştırmacılardan biri olan Serik, bu sahaya yeni bir soluk getirmiştir. O, "dinî-aydınlanmacı şairler" kavramını bilimsel açıdan tanımlayan ve sistemli çıkarımlar yapılmasına öncülük eden ilk isimler arasındadır.

Araştırmacı, 20. yüzyıl başındaki Kazak edebiyatında dinî-aydınlanmacı akımın güçlenme nedenlerini, Rusya'nın sömürgeci ve Ruslaştırma politikalarına karşı doğan manevi direnişle ilişkilendirir. Ona göre; imparatorluk bünyesindeki Doğu/Müslüman-Türk halkları tek taraflı baskı ve sömürüye maruz kalmış, bunun neticesinde ulusal bilinçleri uyanmış ve bir birlik arayışı doğmuştur. Bu fikir, Kazak dinî-aydınlanmacı temsilcileri tarafından da desteklenmiş ve eserlerinde açıkça ifade edilmiştir.

Böylelikle bilim insanı, dinî-aydınlanmacı akımın kaynaklarını isabetle belirlemektedir. Bu akım temsilcileri temel olarak dinî eğitim aldıkları ve Doğu medeniyetini örnek aldıkları için, toplumsal değişimleri ve zamanın ruhunu da bu perspektiften

değerlendirmişlerdir. Onların eserlerinde vatanın akıbetine dair duyulan endişe ve halkı doğru yola yönlendirme arzusu açıkça görülür. Bu eğilim, o dönemde Rusya hâkimiyetindeki diğer Türk halklarının edebiyatlarındaki ileri fikirlerle de örtüşmektedir.

Ayrıca araştırmacı, bu şairlerin yalnızca Doğu edebiyatından beslenmekle kalmayıp Kazak şiirinin sanatsal seviyesini yükseltmeye de önemli katkılarda bulunduklarını vurgular. Sonuç olarak, 20. yüzyıl başındaki şiir türsel açıdan zenginleşmiş ve içerik bakımından derinleşmiştir. Bermagambet bu olguyu çok yönlü bir şekilde analiz ederek derin bilimsel mülahazalarla temellendirmiştir.

Serik Bermagambet, Kazak edebiyat biliminde müstesna bir yere sahip bir araştırmacıdır. Onun Kerderi Ebubekir yaratıcılığını bölgesel edebiyat bilimi ve dinî aydınlanma meseleleriyle bir bütünlük içinde ele alması bilimsel bir yeniliktir. Bilim insanının eserleri, ulusal edebî mirası daha derinlemesine tanımaya, onun tarihî ve manevi mahiyetini keşfetmeye imkân tanımaktadır.

Gelecekte bu alandaki araştırmaların metodolojik tabanını geliştirmek, veri tabanlarını tamamlamak ve bölgesel edebiyatı küresel bilimsel alana entegre etmek temel görevler arasındadır.

Kaynakça:

1. (Бермағамбет С.Ж. Діни-ағартушылық және Әбубәкір (Кердері) Боранқұлұлының әдеби мұрасы.-Ақтөбе, 2019 ж.) Bermagambet, S.J. *Dinî-Aydınlanmacılık ve Ebubekir (Kerderi) Borankuloğlu'nun Edebî Mirası*. Aktobe, 2019.
2. (Әдеби мұра. –Алматы: Жазушы, 1970.) *Edebî Miras*. Almatı: Jazuşı, 1970.
3. (Бисенғалиев З. XX ғасырдың басындағы қазақ прозасы.- Алматы: Мектеп, 1984 ж.) Bisengaliev, Z. *20. Yüzyıl Başındaki Kazak Prozası*. Almatı: Mektep, 1984.

şıirler

SİRÂT-I MÜSTAKÎM

*Nâdânlıktır her yanı saran şu zulümât!
Birbirini bile göremez oldu efrâd.*

*Öyle bir karanlık ki kör eder her gözü,
İşittirmez hakîkatin tek bir sözünü.*

*Ağızlarda "bu çözülmaz bir kördüğümdür.
Dediğim yalan değil hâzır gördüğümdür."*

*İşte hâl bu, her cihet bulanmış yeise.
Millet diyor "İhtiyaç vardır bir reise."*

*Bundan aramıyor kimse dertlere deva.
Her an sakınıyor varın etmeğe feda.*

*Malûmdur kamuya vazîh derman halbuki.
Şuledir karanlığın yegâne çaresi.*

*O halde tâlip ol ilme ki yansın kibrit.
Defolsun nâdânlık denen o melun ifrit.*

*Bil kıymetin sûzan olsa da küçük bir şem,
Ki bâis olsun kılmağa dört yanı rûşen.*

*Çünkü bir çıradır, bütün ormanı yakar,
Dinle ne diyor bak ehl-i ziyâ atalar:*

*Zulmette olana şems olur tek bir kandil.
O lahza bulamaz hiçbir ziya muadil.*

*Öyleyse sarıl bulduğun her zerre ilme.
İrfandan başkaca kendine yaren bilme.*

*Değişecek bu ahvâl sen yeter ki çalış.
Miskin efrâdla durmaz asla daim batış.*

*Bilimdi kılan ecdadı sultân-ı cihan,
Döner elbet bir gün yine bu kara devrân.*

Saltuk Şevket Yazıksız

BEDELİ PEK AYDINLIĞIN

*Yan, bağır! Coş, akıt fikrin!
Kanın tez, bil, akar kanın;
Yazgın, bu. Gocunma, lâkin:
Bedeli pek, aydınlığın.*

*Vurur elbet hakkı, bâtil:
Vurur elbet halkı, âhın!..
Ruhsat vere, bihakkın:
Vurur o bâtili, halkın!*

*Kalmaz asla yerde, şehit:
Mukaddes, o senin kanın!
Yâdda iz eder ey yiğit,
Hattâ, o mukaddes andın!*

Çepni Serhat Öztürk

www.ziyalilar.org

Bizimle iletişime geçmek ve bize eser göndermek için;
ziyalilarmecmuasi@gmail.com e posta adresimize yazınız.

ZİYÂLILAR

Türklük bilimi, fikir ve edebiyat *mecmuası*